

ELŻBIETA CHOIŃSKA

KOŃCOWE WYNIKI BADAŃ PROWADZONYCH NA GRODZISKU WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM W TOPOLNIE, POW. ŚWIECIE n. WISŁĄ

Niniejszy artykuł dotyczy odkryć dokonanych w latach 1964—1965 na grodzisku — stan. 1. Wyniki pierwszych lat badań przeprowadzonych w latach 1960—1962 są opublikowane w I tomie „Pomerania Antiqua”¹. Grodzisko jest usytuowane na owalnym cyplu wysoczyzny morenowej, zwanym Talerzem, położonym na zachodnim brzegu doliny Wisły, przy drodze z Gruczna do Topolna. Powierzchnia cypla, z wyjątkiem północno-wschodniej krawędzi, jest płasko ścięta i wynosi ok. 31 arów. Na przesmyku łączącym cypel z pozostałym terenem wyżynnym znajduje się poprzeczne zagłębienie, a za nim równoległa wyniosłość terenu. W południowe i wschodnie zbocze cypla wcina się droga polna wiodąca z Topolna do majątku Luszkowo, a nieco poniżej znajduje się przypuszczalnie druga, mniej uczęszczana, na równoległym tarasowatym załamaniu zbocza (ryc. 1). Do 1960 r. grodzisko podlegało uprawie rolnej. Stanowisko znane jest w literaturze przedmiotu z przełomu XIX/XX w. W źródłach pisanych brak jakichkolwiek danych odnośnie do grodu w Topolnie. Podejmując badania wykopaliskowe na grodzisku kierowano się tendencją poznania sytuacji społeczno-ekonomicznej i rozwoju organizacji administracyjno-politycznej na południowej peryferii Pomorza Wschodniego w okresie poprzedzającym powstanie kasztelanii świeckiej. Prace wykopaliskowe miały charakter badań ratowniczo-sondazowych i zostały zaplanowane na jeden sezon. Sukcesywnie były jednak przedłużane i w rezultacie objęły pięć sezonów. Finansowano je po-

¹ E. Kuszewska, *Tymczasowe wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Topolnie, pow. Świecie n. Wisłą*, „Pomerania Antiqua”, t. 1, 1965, s. 227—287. Tam też szczegółowe dane dotyczące położenia, stanu zachowania obiektu, zagadnień osadnictwa w najbliższej okolicy i historii badań.

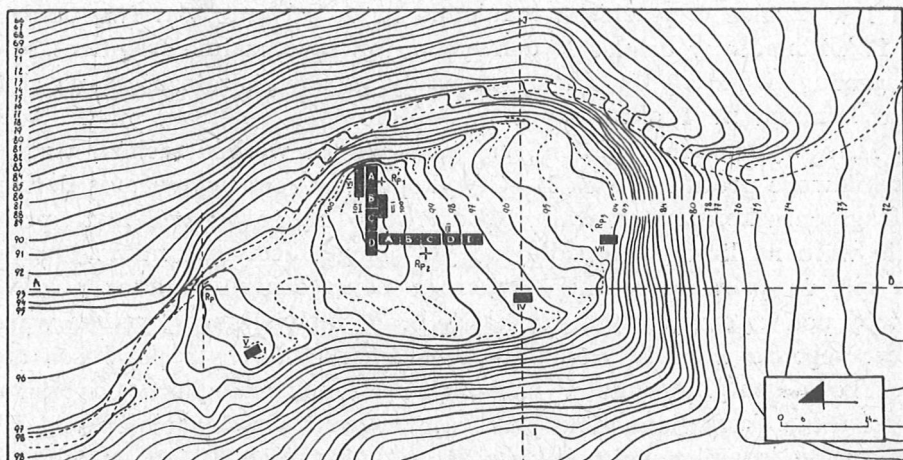
Ryc. 1. Topolno, pow. Swiecie. Zdjęcie lotnicze grodziska (A. Preyss)

Fig. 1. Topolno, Swiecie district. Air photograph of the fortified stronghold ruins (A. Preyss)

czątkowo z funduszków Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Świeciu, a w ostatnich latach przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych na województwo gdańskie. Prace w terenie prowadziła w dalszym ciągu autorka artykułu, przy współudziale mgr J. Podgórskiego, pod kierownictwem naukowym dr L. J. Łuki.

Generalnym założeniem badawczym było określenie charakteru, funkcji i chronologii osady położonej na omawianym stanowisku. Ponadto do wyjaśnienia pozostała forma i zasięg umocnień obronnych oraz rozplanowanie osady grodowej, jak też i charakter poszczególnych obiektów zabudowy we wnętrzu grodu.

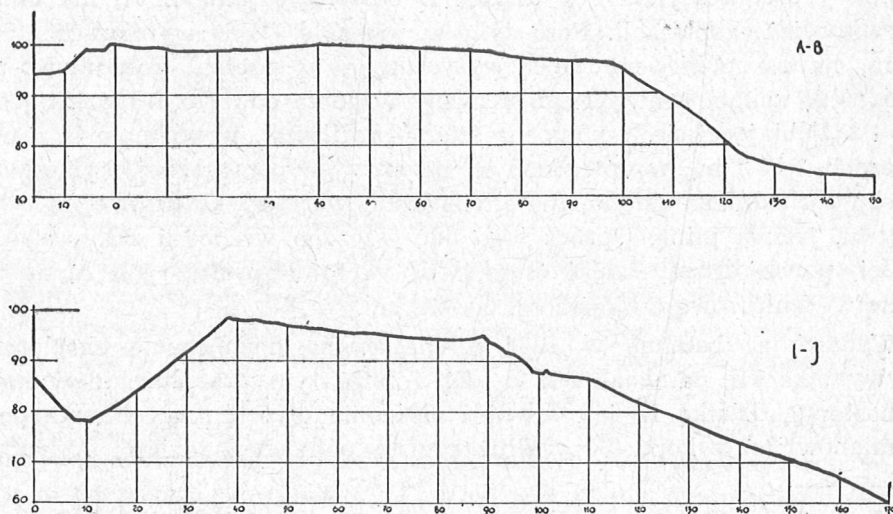
Zgodnie z powyższymi założeniami wytyczono łącznie siedem wykopów oznaczając je cyframi I—VII (ryc. 2a i 2b). Przede wszystkim badaniami objęto północno-wschodnią część grodziska, gdzie istnieje lekkie wzniesienie płaszczyzny wzgórza, na którym założono wykop I na osi wschód-zachód. Następne wykopy wytyczano w zależności od osiągniętych wyników. Do 1964 r. wyeksplorowano pięć wykopów I—V (ryc. 3), z tego wykop III tylko częściowo. W wykopie I, o wymiarach 3×20 m, podzielonym na działki A—D, odkryto fragment zakola wału drewnia-

Ryc. 2a. — Topolno, pow. Świecie. Wycinek planu warstwicowego grodziska z zaznaczeniem wykopów archeologicznych Rp 1—2 — repery pomocnicze.

Rp — reper główny

Fig. 2a. Topolno, Świecie district. Section of the contour plan of the ruins with archeological excavations marked Rp 1—2 — auxiliary datum points. Rp — main datum point

Ryc. 2b. Topolno, pow. Świecie. A—B, I—J profile podłużne.

Fig. 2b. Topolno, Świecie district. A—B, I—J longitudinal profiles.

no-ziemnego, a pod konstrukcją wału w działce B jamy osadnicze nr 3, 5, 6 i w działce C paleniska kamienne nr 2 i 3 oraz warstwę osadniczą IV². Ponadto w działce D uchwycono przypuszczalnie fragment bramy grodu i warstwę IIa z wnętrza osady grodowej, zalegającą na skupisku kamieni nr 1 określonym pierwotnie jako palenisko nr 1³. Wykop II, o wymiarach 3×5 m, założono na osi wschód-zachód, wzdłuż południowego profilu działek B—C wykopu I, w celu uchwycenia dalszego fragmentu konstrukcji wału. Spodziewano się, że pozwoli to na przecięcie wału na linii prostopadłej do jego biegu. Jednakże mimo to okazało się, że prowadząc linię przekroju poprzecznego poprzez obydwa wykopy pod kątem prostym uzyska się profil niewielkiego wycinka wału. Wobec tego ze względu na ograniczone finanse nie było pewności, czy prace będą kontynuowane w następnym sezonie, odstąpiono od tej zasady i nieco skrzywiono linię przekroju, w celu przecięcia możliwie jak najszerszego odcinka wału. Wykop III, o wymiarach 3×26 m, wyznaczono na osi północ-południe, prostopadle do działki D wykopu I, w nawiązaniu do skupiska nr 1, a jednocześnie w kierunku centrum wnętrza grodu. Do 1964 r. wyeksplorowano całkowicie działkę A oraz częściowo działkę B i C do głębokości 40 cm i działkę D do głębokości 30 cm. W działce A odsłonięto dalszą część skupiska kamieni nr 1, a także fragmentarycznie jamy nr 1 i 2, zagłębiające się we wschodnią ścianę profilową działki⁴. Natomiast w działce B i C uchwycono granicę zasięgu warstwy osadniczej IIa i w działce D odsłonięto jamę nr 7, nie ukończywszy jej eksploracji. Poza tym w wykopie IV, o wymiarach $1,5 \times 5$ m, na osi północ-południe, wytyczonym w pobliżu południowo-zachodniego zakola krawędzi płaszczyzny wzgórza odkryto fragment jamy nr 4 zagłębiającej się w północną ścianę profilową⁵. W wykopie V, o wymiarach 2×3 m, poprowadzonym na szczycie poprzecznej wyniosłości, blisko zachodniego skłonu, nie stwierdzono warstwy kulturowej, a tylko surową jałową glinę. Oprócz tego odczyszczono wschodni skłon wyniosłości, ponad drogą, dzięki czemu odsłonięto w profilu pod humusem warstwę kulturową o miąższości 20—30 cm.

Wznawiając badania w 1964 r. planowano dokończenie eksploracji w wykopie III na działkach B—D, a poza tym przedłużenie wykopu o następną działkę E, jak również założenie dwóch nowych wykopów, a mianowicie wykopu VI wzdłuż profilu północnego działki A, wyko-

² E. Kuszevska, o. c., s. 264—281, ryc. 22—33, tabl. II—IV.

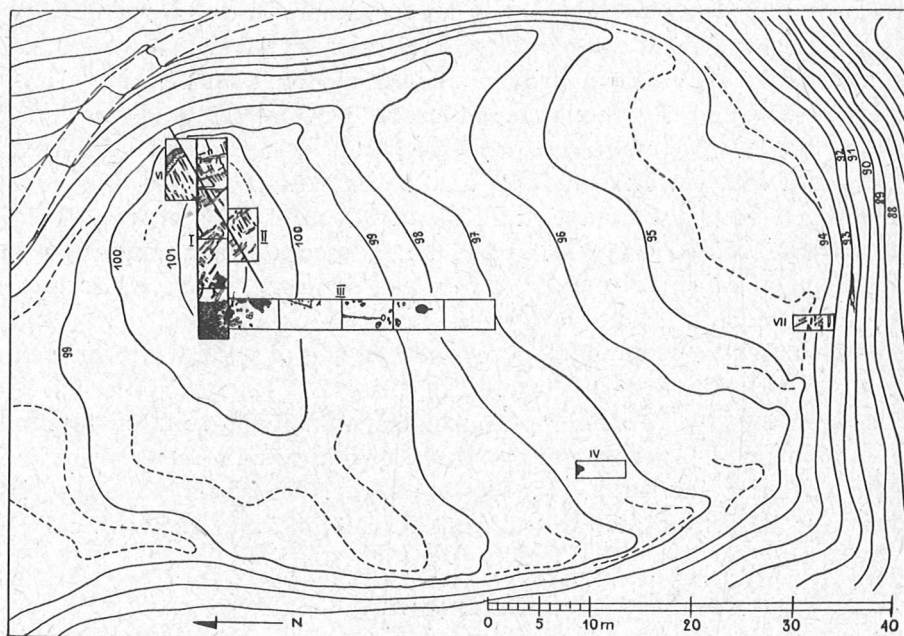
³ *Tamże*, s. 239—255, ryc. 5—17. Paleniskiem określano dotychczas trzy warstwy kamieni tworzące skupisko o wymiarze ok. 3×2 m. Obecnie po ponownej analizie wydaje się, że stanowiło ono bruk kamienny związany z bramą.

⁴ *Tamże*, s. 255—260, ryc. 18—19.

⁵ *Tamże*, s. 260—262, ryc. 20—21.

pu I, dla uchwycenia zewnętrznego lica wału, i wykopu VII przy południowej krawędzi wzgórza, w celu poznania konstrukcji i zasięgu umocnień obronnych w tej części grodu (ryc. 3). Prace na wymienionych odcinkach kontynuowano przez dwa sezony wykopaliskowe, tj. do 1965 r.

Warstwy w poszczególnych wykopach wyróżniono na podstawie kryteriów geologicznych oraz treści kulturowej i oznaczono cyframi rzymskimi. Stratygrafię w wykopach I, II, VI rozpatrywano łącznie i zachowano ciągłość w oznaczaniu zalegających w nich warstw, ponieważ ich treść kulturową stanowił jeden wycinek rozsypiska i konstrukcji wału,

Ryc. 3. Topolno, pow. Świecie. Rzut poziomy ważniejszych relikwów osadnictwa wczesnośredniowiecznego na tle warstwicowego planu grodziska

Fig. 3. Topolno, Świecie district. Horizontal view of the more important relics of Early Mediaeval settlement against the background of the contour plan of the ruins

obejmujący wymienione trzy wykopy. Warstwy były nawiązywane początkowo do wybranego punktu „O”, a po wykonaniu planu wysokościowego w 1962 r. — do pomiaru państwowego (ryc. 2a).

W części materiałowej opisano szczegółowo i zilustrowano rycinami nowe odkrycia i materiały uzyskane z wykopów III, VI, VII i z jamy nr 8. Prezentowanie materiałów rozpoczęło od dalszych wyników badań w wykopie III. Zaniechano omawiania funkcji i chronologii warstwy, jak

w poprzednim artykule, bezpośrednio po jej charakterystyce i opisie inwentarza. Zagadnienia te zinterpretowano w kontekście z wszystkimi odkrytymi śladami osadnictwa w rozdziale zatytułowanym „Analiza odkrytych reliktyw osadnictwa wczesnośredniowiecznego”.

W rozdziale poświęconym analizie zabytków ruchomych i stałych omówiono zarówno wyniki badań z pierwszego etapu prac, jak i drugiego. Inwentarz poszczególnych warstw i jam ujęto łącznie w tabelach 1—3. Dominuje w nim ceramika, która w analizie zabytków ruchomych zajmuje pierwsze miejsce. Została ona usystematyzowana w grupy na podstawie morfologii i techniki wykonania. Przy wnioskowaniu odnośnie do form naczyń podstawę stanowiły tylko fragmenty lub małe ułamki górnych części naczyń, w przeważającej mierze wylewów. W wypadkach gdy zachowały się całkiem drobne ułamki nie określano formy naczyń, jak również techniki wykonania. Zaliczano je wówczas do grupy „nieokreślonych”. W rysunkowym przedstawieniu ceramiki na ilustracjach do artykułu zastosowano umowne znaki graficzne w odniesieniu do poszczególnych cech dotyczących morfologii i techniki wykonania, do których legenda znajduje się na ryc. 17. Dla ujednolicenia materiału ilustracyjnego obydwu artykułów zachowano te same znaki co w pierwszym sprawozdaniu, mimo że obecnie inne już obowiązują w literaturze przedmiotu. Wątki ornamentacyjne występujące w ceramice topolińskiej zebrano w rysunkowej tabeli (ryc. 23).

Przedstawiona w rozdziale pt. „Analiza odkrytych reliktyw osadnictwa...” hipotetyczna rekonstrukcja grodu i wału została opracowana przy współpracy mgr inż. arch. W. Mokwińskiego. Ilustracje do pracy wykonali mgr E. Erzepki, K. Nowaliński, A. Klejna i M. Zarzecki.

MATERIAŁY

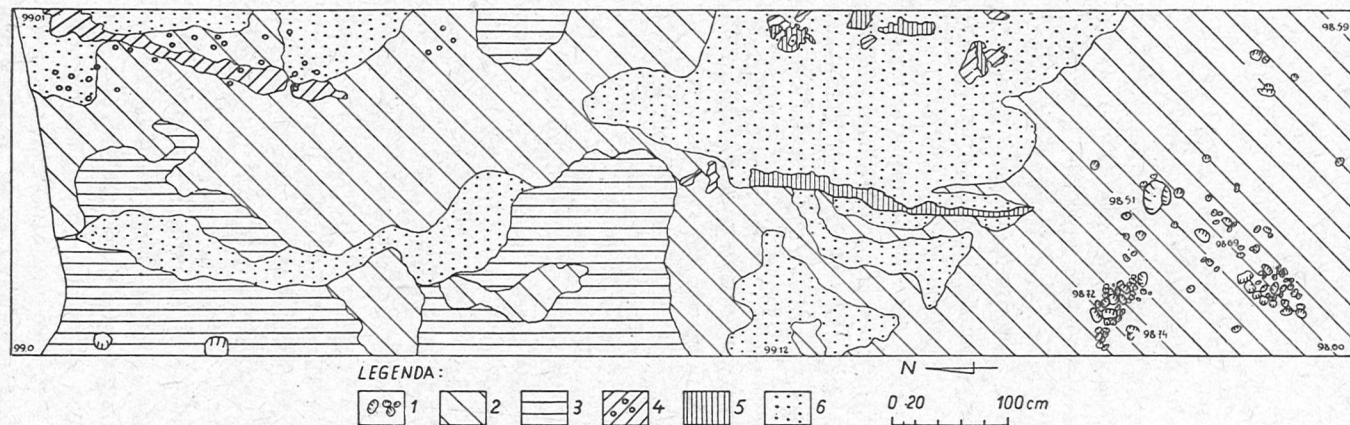
Wykop III, działki B—E

W wykopie III, na odcinku działki B—D kontynuowano odkrycia z 1962 r., po czym założono następną działkę E (ryc. 3). Prace rozpoczęto od działki B, gdzie dokończono eksplorację warstwy IIa, zalegającej jeszcze w narożniku północno-wschodnim, a uchwyconej wcześniej także w działce D wykopu I i w działkach A—C wykopu III⁶. Poza tym w badanym wykopie odsłonięto ślady kołków, skupisko kamieni i jamę nr 7 (ryc. 4).

Warstwa IIa

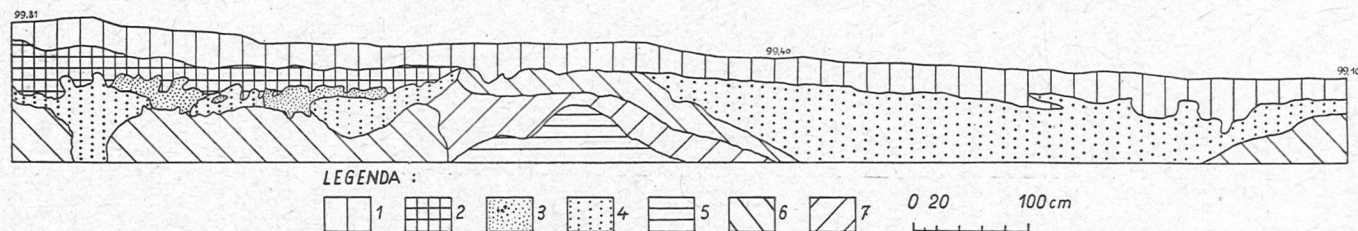
Warstwa IIa, piaszczysta, ciemnobrunatna z pojedynczymi kamieniami, zalegała na złożu gliny ugrowej z soczewkami białego piasku, zmniejs-

⁶ *Tamże*, s. 239.

Ryc. 4. Topolno, pow. Świecie. Wykop III, działki B—C, rzut poziomy: 1 — kamienie, 2 — warstwa gliniasta, 3 — warstwa gliniasto-wapienna, 4 — smuga szara piaszczysta ze skupiskiem śladów kołków, 5 — smuga i plamy piaszczyste ciemnoszare, 6 — piasek jasnożółty

Fig. 4. Topolno, Świecie district. Excavation III, sectors B—C, horizontal view: 1 — stones, 2 — clay layer, 3 — clay-lime layer, 4 — grey sandy trace with concentrations of post hole traces, 5 — stripes and stains of dark grey sand, 6 — light yellow sand

Ryc. 5. Topolno, pow. Świecie. Wykop III, działki B—C, profil wschodni: 1 — humus, 2 — warstwa IIa, piaszczysta, ciemnoszara, 3 — piasek jasnoszary, 4 — piasek jasnożółty, 5 — glina szara, 6 — glina ugrowa, 7 — glina wapienna

Fig. 5. Topolno, Świecie district. Excavation III, sectors B—C, eastern profile: 1 — humus, 2 — layer IIa, sandy, dark grey, 3 — light grey sand, 4 — light yellow sand, 5 — grey clay, 6 — ochre clay, 7 — lime clay

szając stopniowo miąższość od 35 do 5 cm w miarę zbliżania się do centrum wnętrza grodu (ryc. 5).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 13 ułamków górą obtaczanych i 6 ułamków całkowicie obtaczanych; 14 kości zwierzęcych.

Ceramika górą obtaczana. Ceramika ta jest reprezentowana przez 13 ułamków brzuśców, w tym 2 zdobione. Posiadają one szorstką powierzchnię, domieszkę schudzającą dość liczną w postaci średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor szary z przełomami dwu- i trójbarwnymi. Dwa z nich są zdobione ornamentem grzebykowym w postaci pasm żłobków w kompozycji z pasmami linii falistej lub potrójnych i podwójnych nakłuć.

Ceramika całkowicie obtaczana. Do ceramiki całkowicie obtaczanej należy 6 ułamków, w tym 1 wylew. Charakteryzuje się on lekkim rozchyleniem, pionowo ściętą krawędzią i średnicą otworu 28 cm. Został on wypalony na kolor brunatny z przełomem jednobarwnym, a wykonany z gliny schudzonej liczną domieszką drobnoziarnistego tłucznia. Zdobi go ornament dookólnych żłobków. Ułamki brzuśców naczyń posiadają analogiczne cechy pod względem morfologii i ornamentu.

Ceramika pochodząca z warstwy IIa, uzyskana na odcinku B—C w 1962 r., została ujęta w opisie i analizie materiału z tej warstwy w pierwszym sprawozdaniu.

Pod warstwą IIa w działce B, na pograniczu białego piasku i calcowej warstwy gliniastej, odsłonięto smugę szarego piasku o dł. 2,10 m, szer. 15—20 cm i głęb. 1,5—2 cm. Przebiegała ona ukośnie z północnego wschodu na południowy zachód, począwszy od narożnika północno-wschodniego. Przy smudze znajdowało się 30 plamek szarego piasku, okrągłych w rzucie poziomym, a nieregularnie półowalnych w przekroju, o głęb. 1,5—2 cm i przeciętnej średnicy 0,5 cm (ryc. 3 i 4). Rozmieszczenie niektórych plamek w powiązaniu ze smugą sugeruje, że mamy tu do czynienia ze śladem konstrukcji plecionkowej obiektu, którego pozostały fragment zagłębia się we wschodnią ścianę profilową wykopu.

Podobna smuga ciągnęła się o 2,5 m dalej w kierunku południowym, przez środek działki C. Po stronie wschodniej smugi, przy profilu wschodnim wykopu, występowało 5 nieregularnych plam ciemnoszarego piasku. Posiadały one następujące wymiary: 25 × 40 cm, głęb. 60 cm; 22 × 20 cm, głęb. 10 cm; 35 × 12 cm, głęb. 0,5 cm; 15 × 10 cm, głęb. 10 cm. Dwie największe plamy odkryto w odstępnie 1,20 m w linii prostej, a trzy pozostałe znajdowały się 10 cm dalej przy profilu wschodnim i blisko jedna obok drugiej. Dwie plamy większe można by ewentualnie

traktować jako ślady narożnych słupów, należących do nieokreślonej bliżej konstrukcji (ryc. 3 i 4).

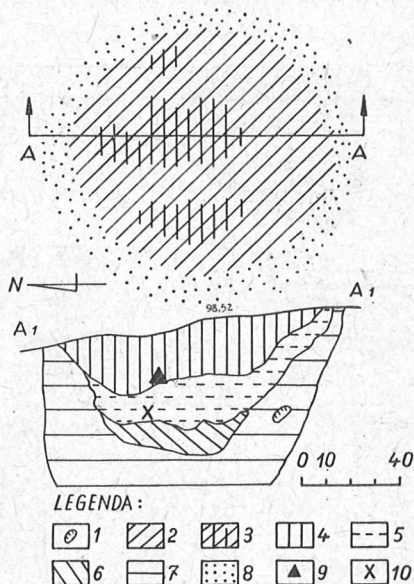
Ponadto w narożniku południowo-zachodnim działki C, po zachodniej stronie smugi, odsłonięto na złożu gliniastym skupisko drobnych kamieni nr 2 o wymiarach: $2 \times 1,5$ m (ryc. 4), tworząc narożnik zaakcentowany jednym kamieniem znacznie większym od pozostałych. Dalsza część tego obiektu zagłębia się w zachodnią ścianę profilową. Pomiędzy kamieniami nie znaleziono żadnych zabytków ruchomych.

Jama 7

Jama 7 została odkryta w środkowej części działki D, pod warstwą humusu, w zbitym, gliniastym złożu. Posiadała ona kształt kolisty w rzucie poziomym, w przekroju nieregularnie nieckowaty. Średnica jamy

Ryc. 6. Topolno, pow. Świecie. Wykop III, jama 7, rzut poziomy i profil zachodni: 1 — komień, 2 — warstwa zbitego, szarego piasku przesyconego węglem drzewnym, 3 — skupisko węgla drzewnego, 4 — warstwa zbitego szarego piasku przesyconego węglem, 5 — warstwa zbitą gliny szarej, 6 — warstwa zielonkawej gliny, 7 — glina ugrowa — calec, 8 — jasnożółty piasek, 9 — fragment ceramiki, 10 — kość

Fig. 6. Topolno, Świecie diistrict. Excavation III, pit 7, horizontal view and western profile: 1 — stone, 2 — layer of dense grey sand saturated with charcoal, 3 — concentration of charcoal, 4 — layer of dense grey sand saturated with coal, 5 — layer of dense grey clay, 6 — layer of greenish clay, 7 — ochre-rock clay, 8 — light yellow sand, 9 — fragment of pottery, 10 — bone

wynosiła 1 m, a głęb. 60 cm. Od strony południowej ciągnęła się z jamy wąska, krótka smużka o głęb. 2 cm, wypełniona identyczną warstwą, jaka występowała w jamie. Na wypełnisko jamy składały się trzy warstewki: 1. 0—25 cm — zbitý, szary piasek przesycony drobnym węglem drzewnym; 2. 25—35 cm — zbita, szara glina; 3. 35—60 cm — piaszczysta, zielonkawa glina. Materiał zabytkowy występował tylko w dwóch górnych warstewkach.

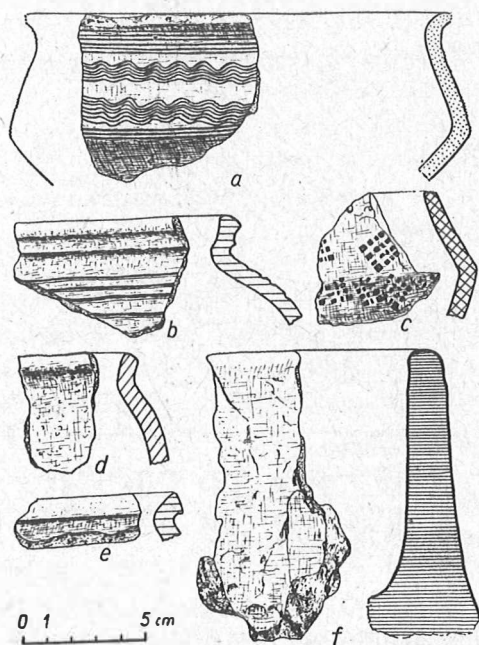
Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 4 ułamki prażnic, 19 ułamków naczyń górą obtaczanych, 3 ułamki całkowicie obtaczane, 39 drobnych ułamków naczyń nieokreślonych; 17 kości zwierzęcych; węgiel drzewny.

W ceramice górą obtaczanej występuje 7 ułamków niezdobionych, w tym 4 wylewy i 3 ułamki brzuśców oraz 12 zdobionych, w tym 3 wylewy i 9 ułamków brzuśców.

Wylewy niezdobione o średnicy nieokreślonej pochodzą od form słabo profilowanych. Są one lekko rozchylone o krawędziach nieco ukośnie ściętych na zewnątrz. Wykonane zostały z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, a wypalone na kolor szary z jednobarwnymi przełomami (ryc. 7d).

Ceramika zdobiona jest reprezentowana przez naczynia o formie słabo profilowanej oraz 4 ułamki naczyń dwustożkowatych o rozchylonych

Ryc. 7. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z jamy 7

Fig. 7. Topolno, Świecie district. Pottery from pit 7

wylewach, ale nieokreślonych, zniszczonych krawędziach. Zawierają one liczną domieszkę schudzącą w postaci średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor szarobrunatny z jednobarwnymi przełomami. Zdobione są ornamentem grzebykowym, najczęściej motywem dookólnych żłobków skomponowanych z sześciokrotną linią falistą, słupkami nakłuć, kratką prostą i ukośnymi krzyżami (ryc. 7a, c i 23).

Ceramika całkowicie obtaczana zachowała się w 3 fragmentach górnych części naczyń o dość silnie na zewnątrz wychylonych wylewach, z pionowo lub lekko ukośnie ściętymi krawędziami. Jeden z wylewów jest profilowany i posiada wrąb na pokrywę. Zostały one wykonane z gliny schudzonej liczną domieszką średnio- i drobnoziarnistego tłucznia oraz gru-

bo- i średnioziarnistego tłucznia, a wypalone na kolor szary i brunatnoszary z jedno- i trójbarwnymi przełomami. Zdobione są ornamentem do-

okolnych żłobków począwszy od góry szyjki lub też od jej nasady. Średnice wylewów wynoszą 18 i 22 cm (ryc. 7b).

Ułamki nieokreślone są drobne i pochodzą ze środkowych partii naczyń, a ze względu na stan zachowania trudno je bez wahania zaszeregować do jakiegokolwiek grupy.

Działka E, wysunięta najdalej w kierunku centrum wnętrza grodu, przyniosła w zasadzie wynik negatywny. Nie uchwycono tu bowiem warstwy kulturowej. Pod humusem zalegały tylko soczewki białego piasku i zbitej ugrowej gliny. Obydwie warstwy pozbawione były materiału zabytkowego.

Wykop VI

Wykop VI o wymiarach 6×3 m wytyczono przy północnym profilu wykopu I, wzdłuż całej działki A i na odcinku 1 działki B. Został on założony w celu uchwycenia dalszego ciągu zewnętrznego lica wału. Ze względu na to, że znajdował się przy skłonie wzgórza, wydłużał się stopniowo w kierunku wschodnim w miarę pogłębiania. W wyniku eksploatacji trwającej dwa kolejne sezony wykopaliskowe wyróżniono w stratygrafii na podstawie kryteriów przyrodniczych i treści kulturowej 7 warstw, a mianowicie: I, IIb, d, IIIa-d. Trzy spośród nich I, IIb, IIIa uchwycono już w działce A wykopu I⁷ (ryc. 8 i 9).

Warstwa I

Warstwę I stanowił humus o miąższości 15–30 cm, wzrastającej stopniowo w kierunku skłonu wzgórza, a jednocześnie skłonu wału.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 12 ułamków górą obtaczanej i 3 ułamki całkowicie obtaczanej; 38 kości zwierzęcych.

Ceramika górą obtaczana. Wśród 12 ułamków wyróżniono 4 wylewy zdobione i 8 ułamków brzuśców naczyń niezdobionych. Wylewy są lekko rozchylone o krawędziach poziomo lub ukośnie ściętych na zewnątrz i pochodzą od naczyń słabo profilowanych. Wykonane są z gliny schudzonej z domieszką średnio- i drobnoziarnistego tłuczni, a wypalone na kolor szary z jedno- i dwubarwnymi przełomami. Średnice wylewów wynoszą 18, 20, 22 cm.

Ceramika całkowicie obtaczana jest reprezentowana przez 2 wylewy i 1 ułamek brzuśca. Wylewy są lekko rozchylone o krawędziach ściętych na zewnątrz i pochodzą od naczyń słabo profilowanych. Zdobione są na całej wysokości szyjki i poniżej ornamentem dookolnych żłobków. Zawierają domieszkę schudzającą w postaci średnio- i gruboziarnistego

⁷ Tamże, s. 264–275, ryc. 22–25, tabl. II–IV.

chowwały się 2 małe ułamki środkowych partii naczynia o grub. ścianek 2 cm.

Ceramika górą obtaczana jest reprezentowana przez 7 ułamków, w tym 1 wylew i 6 ułamków brzuśców, z czego 4 są zdobione. Wylew jest znacznie rozchylony na zewnątrz i posiada krawędź pionowo ściętą. Zawiera domieszkę drobnodziarnistego tłucznia i jest wypalony na kolor szarobrunatny z trójbarwnym przełomem. Średnica wylewu nie uchwycona, a grubość ścianek — 0,5 cm. Ułamki brzuśców naczyń zawierają domieszkę schudzącą średnio- i gruboziarnistego tłucznia, a wypalone są na kolor szary z przełomami jedno- i dwubarwnymi. Na zdobionych występuje ornament grzebykowy w postaci poczwórnej linii falistej i ukośnych nakłuc.

Warstwa IIb i IIIa

Warstwę IIb i IIIa, mimo różnicy w treści geologicznej, podobnie jak w pierwszym sprawozdaniu, traktuje się jako jedną warstwę kulturową, gdyż posiadały analogiczną treść kulturową w postaci szczątków konstrukcji wału oraz ceramiki mającej powiązania pod względem cech morfologicznych i techniki wykonania.

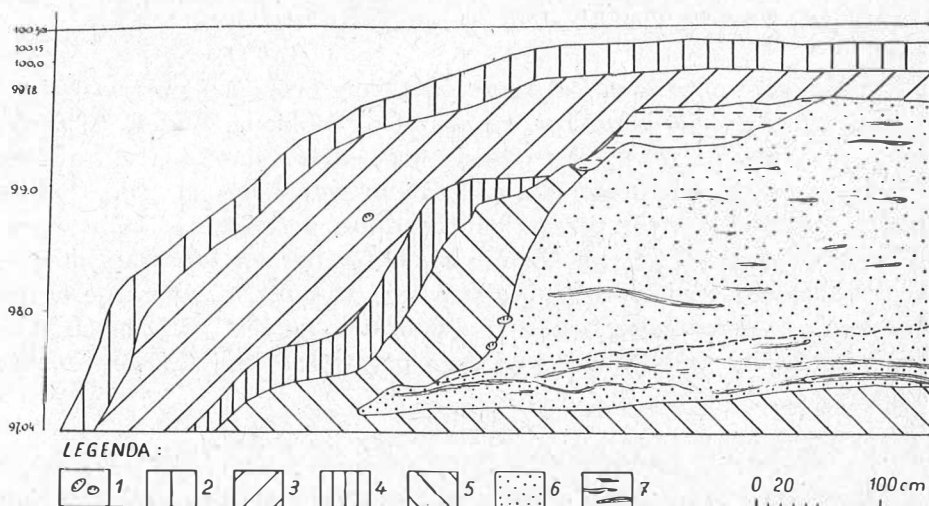
Warstwa IIb, piaszczysto-gliniasta o barwie jasnej żółtobrunatnej i miąższości ok. 160 cm zalegała z lekkim skłonem, stopniowo rozszerzając zasięg w miarę pogłębiania. Treść kulturową warstwy stanowi rumowisko zewnętrznego lica wału w postaci śladów i fragmentów spróchniałych lub zwęglonych belek, licznych kawałków węgla drzewnego, grudek przepalanej gliny i nielicznych kamieni.

Warstwę IIIa, analogicznie jak w działce A—B wykopu I, stanowiły warstewki gliniaste, szarougrowe, przesycone węglem drzewnym z nielicznymi, nikłymi śladami belek, zalegające na przemian z warstewkami gliniastymi, ugrowymi, bez materiału zabytkowego, o łącznej miąższości ok. 60 cm. Poszczególne warstewki pełniły przypuszczalnie tę samą funkcję — uzupełniały i umacniały drewnianą konstrukcję wału i z tego względu uznano je za jedną warstwę kulturową.

Ślady i fragmenty belek w obydwu warstwach IIb i IIIa występowały w dwóch rzędach prostopadle i równolegle do linii wału. W niektórych warstewkach konstrukcji belki leżały równolegle do linii wału, na krawędziach belek poprzecznych. Pełniły one zapewne funkcję podkładek umacniających i wyrównujących konstrukcję. Od strony zewnętrznej konstrukcja wału była pokryta warstwą gliniastą IIIC.

Inwentarz warstwy IIb:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 2 ułamki prażnicy, 245 ułamków ceramiki górą obtaczanej, 17 żłwa kościana, 298 kości zwierzęcych.

Ryc. 9. Topolno, pow. Świecie. Wykop VI, zewnętrzne lico wału, profil południowy: 1 — kamienie, 2 — humus, 3 — warstwa IIId, gliniasto-piaszczysta, szarobrunatna, 4 — warstwa IIId, piaszczysto-gliniasta szara, 5 — warstwa IIIC, gliniasta, zbita, ugrowa, 6 — warstwa IIb, gliniasto-piaszczysta, zawierająca rozsypisko konstrukcji wału, 7 — pozostałości belek

Fig. 9. Topolno, Świecie district. Excavation VI, external face of the rampart, southern profile: 1 — stones, 2 — humus, 3 — layer IIId, clay-sand, grey brown, 4 — layer IIId, sandy-clay, grey, 5 — layer IIIC, clay, dense, ochre, 6 — layer IIb, clay-sand, containing rubble from the rampart construction, 7 — remains of beams

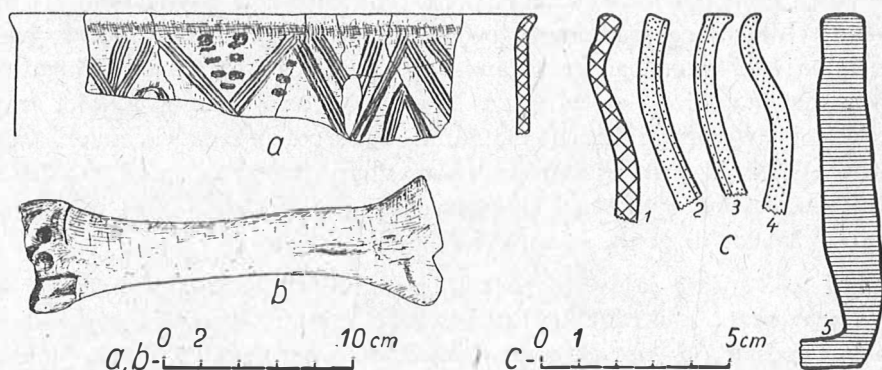
Inwentarz warstwy IIIa:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 45 ułamków górą obtaczanych i 15 ułamków nieokreślonej pod względem techniki wykonania, 126 kości zwierzęcych. Dwa ułamki prążnicy pochodzą ze ścianek o grubości 1,20—1,80 cm i wysokości 9 cm.

Ceramika górą obtaczana jest reprezentowana przez 48 wylewów niezdobionych i 17 zdobionych, 199 ułamków brzuśców, w tym 26 zdobionych i 11 części przydennych i 14 den. Zarówno wśród zdobionych, jak i niezdobionych wylewów występują analogiczne formy naczyń o identycznych cechach technologicznych i morfologicznych i z tego względu omówiono je łącznie. W sumie wyróżniono cztery formy przewodnie naczyń: słabo profilowane, jajowate, dwustożkowate, kubki.

Naczynia słabo profilowane występują w liczbie 12 ułamków i charakteryzują się słabo zaakcentowanym załomem brzuśca i lekko rozchylonym wylewem, o krawędzi poziomo lub ukośnie na zewnątrz ściętej, niekiedy z małym żłobkiem. Wykonane są z gliny schudzonej dość liczną domieszką średnio- i drobnziarnistego tłucznia, a niekiedy grubo-

ziarnistego, i wypalone na kolor szary lub brunatnoszary, najczęściej z dwubarwnymi przełomami, rzadziej z jedno- i trójbarwnymi. Powierzchnie posiadają szorstkie, a tylko wyjątkowo lekko tłuste. Obtaczane są jedynie na krawędzi. Średnice wylewów wynoszą 13–17 cm, a grub. ścianek 0,5–0,8 cm. Wśród wyżej opisanych wylewów 5 jest zdobionych ornamentem grzebykowym w postaci kompozycji dookolnych żłobków z ukośnymi krzyżami poczwórnych linii lub też trzykrotną linią zygzakowatą. Ponadto znajdują się 4 ułamki o wylewie zachylonym lekko do wewnątrz z krawędzią zaokrągloną lub ukośnie do wewnątrz ściętą. Zawierają liczną domieszkę gruboziarnistego tłucznia lub też średnio- i gruboziarnistego. Wypalone są na kolor szary i brunatnoszary z przełomami jedno- i dwubarwnymi, a w jednym wypadku trójbarwnym. Obtaczane są na krawędzi i posiadają szorstkie krawędzie. Na 2 ułamkach występuje ornament grzebykowy. Średnice wylewów wynoszą 14, 17, 22–23 cm, grub. ścianek 0,5–0,8 cm (ryc. 11c, f₁, 20f).

Ryc. 10. Topolno, pow. Świecie, Wykop VI, warstwa IIb i IIIa — zewnętrzne lico wału, ceramika i łyżwa kościana

Fig. 10. Topolno, Świecie, district. Excavation VI, layers IIb and IIIa — external face of the rampart, pottery and bone spoon

Spośród form słabo profilowanych na uwagę zasługuje duże naczynie tulipanowate o lekko rozchylonym wylewie i zaokrąglonej krawędzi. Charakteryzuje się szorstką powierzchnią, zawartością licznej domieszki gruboziarnistego tłucznia oraz wypałem na kolor brunatny z jednobarwnym przełomem. Począwszy od podcięcia krawędzi zdobi je ornament grzebykowy w postaci zygzaków i trójkątów z pasm poczwórnych żłobków w kompozycji ze słupkami poczwórnych nakłuć. Średn. wylewu wynosi 28 cm, a grub. ścianek 0,7 cm (ryc. 10a, 21a).

Naczynie jajowate o jajowatym brzusku i lejkowato rozchylonym wylewie, niekiedy dość silnie, o krawędziach zaokrąglonych, ściętych po-

ziomo lub też ukośnie na zewnątrz są reprezentowane przez 16 ułamków. Na jednym wylewie jest wyraźnie zaznaczony wrób na pokrywę (ryc. 11l). Charakteryzują się nadto najczęściej szorstkimi powierzchniami, wyjątkowo gładkimi, tłustawymi, i domieszką schudzającą dość liczną w postaci gruboziarnistego bądź też grubo- i średnioziarnistego, a rzadko drobnoziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor szary z przełomami jednobarwnymi i dwubarwnymi. Ślady obtaczania występują na krawędzi lub też nieco poniżej. W większości są to naczynia o dużych średnicach wylewów, mianowicie 17, 19, 20, 22 cm (ryc. 11m), sporadycznie znajdują się wylewy o mniejszych średnicach 11—13 cm (ryc. 11e, 15 cm (ryc. 11a). Grubość ścianek wynosi 0,6—0,8 cm.

Naczynia dwustożkowate — o ostrym załomie lub nieznacznie zaokrąglonym na $1/3$, a także przypuszczalnie na $2/3$ wysokości, z wylewem lekko rozchylonym o krawędzi zaokrąglonej, poziomo lub ukośnie na zewnątrz ściętej — występują w liczbie 10 ułamków. Posiadają one ślady obtaczania na krawędziach, poza tym szorstkie powierzchnie i domieszkę schudzającą średnio- i drobnoziarnistego tłucznia, a tylko jeden ułamek największego naczynia zawiera domieszkę bardzo gruboziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor brunatny i szarobrunatny oraz szary z jedno- i dwubarwnymi przełomami. Spośród przedstawionych fragmentów tylko 1 jest zdobiony ornamentem trzykrotnej linii falistej. Średnice wylewów wynoszą 13, 17 cm (ryc. 10:2,3; 11a, i, j, k) i w jednym wypadku 35 cm, a grub. ścianek 0,6—0,9 cm.

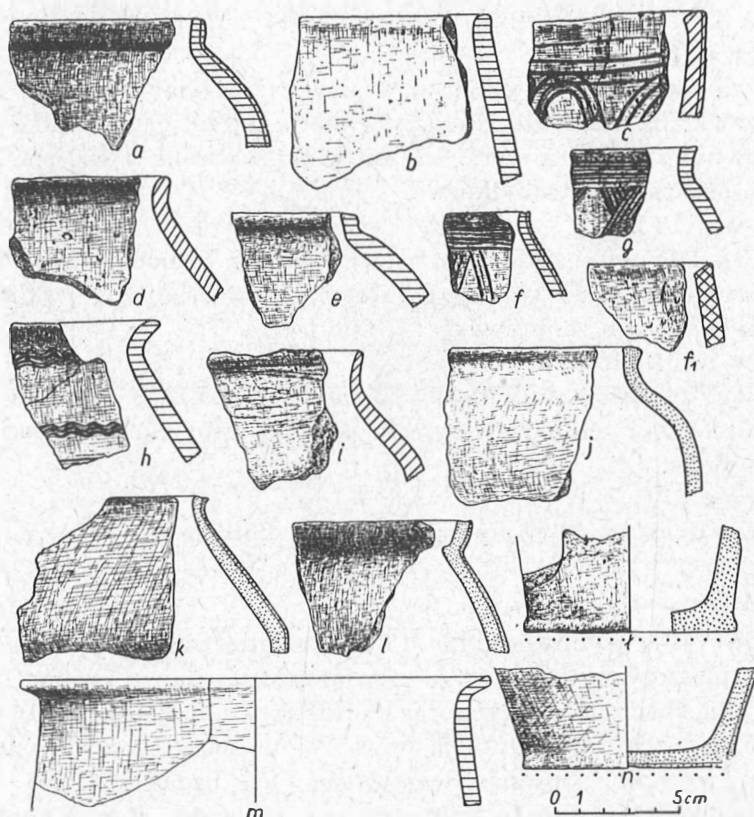
Kubki to 3 niskie jajowate naczynka o dość silnie rozchylonym wylewie z krawędzią zaokrągloną lub poziomo ściętą. Obtaczane są na wylewach i posiadają szorstkie powierzchnie oraz niezbyt liczną domieszkę schudzającą w postaci drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Wypalone zostały na kolor szary z jednobarwnymi przełomami. Średnice wylewów wynoszą 9—10 cm, a grub. ścianek 0,5—0,6 cm (ryc. 10:4).

Do nieokreślonych form naczyń zaliczono 16 bardzo drobnych ułamków wylewów, w tym 8 zdobionych ornamentem grzebykowym, jednakże w szczegółach nieczytelnym.

Dna i części przydenne. Ogółem spośród 14 den wyróżniono 7 zachowanych w całości lub też w większych fragmentach. Posiadają one wklęsłe lub wypukłe odciski osi koła, a także ślady podsypki. Wykonane są niestarannie, szczególnie w miejscach łączenia placka dna ze ścianką naczynia. Zawierają domieszkę schudzającą w postaci grubo- bądź też średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor szary i brunatny z przełomami jedno- i dwubarwnymi (ryc. 11l, n). Na pozostałych mniejszych ułamkach nie stwierdzono odcisków osi koła, pochodzą bowiem z partii przykrawędnych. Zaliczono je do grupy naczyń górą obta-

czanych, gdyż posiadają te same cechy morfologiczne i niektóre technologiczne, jakie występują u den zachowanych w całości. Średnice den wynoszą najczęściej 7 cm i 9 cm, wyjątkowo 10 cm, a grub. ścianek blisko środka 0,5—1,4 cm.

Części przydenne zachowane w liczbie 11 ułamków pod względem cech morfologicznych i technologicznych w zasadzie nie odbiegają od den.

Ryc. 11. Topolno, pow. Świecie. Ceramika z zewnętrznego lica wału, wykop VI, warstwa IIb i IIIa.

Fig. 11. Topolno, Świecie district. Pottery from the external face of the rampart, excavation VI, layers IIb and IIIa

Niektóre z nich tylko są niestarannie wygładzone, posiadają ślady ugniatania, mazania i zgrubiałe miejscami ścianki (ryc. 22a, b).

Ułamki brzuśców naczyń zaliczono do ceramiki gorą obtaczanej na podstawie zbieżnych cech morfologicznych i technologicznych, jakimi charakteryzują się wylewy ze śladami obtaczania. Większość z nich zawiera liczną domieszkę średnio- lub średnio- i gruboziarnistego tłucznia.

Domieszka samego gruboziarnistego tłucznia występuje rzadko. Przełomy posiadają jedno- dwu- i trójbarwne. Na uwagę zasługują ułamki zdobione ornamentem grzebykowym i stempelkowym. Wśród wątków zdobniczych występuje linia falista, zygzakowata, prosta i ukośna kratka, nakłucia grzebyka, gdciski stempelka w postaci pełnego koła i trójkąta (ryc. 23).

Łyzwa kościana, o długości 22 cm i szer. końców 5—6 cm, nie posiada otworów. Od spodu jest silnie wygładzona (ryc. 10b).

Warstwa IIb

Warstwa ta, wapienno-gliniasta, biaława, zalegała w postaci niewielkiej soczewki na warstwie IIb przy granicy jej zasięgu, niejako na krawędzi zewnętrznego lica wału. Miąższość jej wynosiła 5—30 cm. Nie dostarczyła ona żadnych zabytków.

Warstwa IIc

Warstwa IIc, gliniasta, zbita, o zabarwieniu jasnougrowym, zalegała 70 cm pasem na granicy zasięgu warstwy IIb, na całym jej skłonie. Nie zawierała materiału zabytkowego.

Warstwa IIId

Warstwa piaszczysto-gliniasta, zbita, ciemnoszara, zalegała pasem o szerokości ok. 50 cm równoległe do warstwy IIc. Również pozbawiona była zabytków.

Warstwa IV

Warstwę tę stanowił calec w postaci gliny ugrowej.

Wykop VII

Wykop VII o wymiarach $1,5 \times 3$ m zlokalizowano przy południowej krawędzi płaszczyzny wzgórza, w nawiązaniu do linii wykopu III. Założono go dla zbadania zasięgu oraz konstrukcji umocnień obronnych od strony niziny, gdzie konfiguracja terenu — wysokie zbocza — stwarzały naturalne warunki obronne. Rezultatem tych badań na tym odcinku było uchwycenie fragmentu zewnętrznego lica wału. W stratygrafii wykopu wyróżniono ogółem 10 warstw: I, II, IIIa-c, IVa-b, Va-b, VI (ryc. 14).

Warstwa I

Warstwę I stanowił humus o miąższości 20—25 cm.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 1 ułamek prażnicy, 3 ułamki ceramiki górą obtaczanej, ceramika nowożytna, 44 kości zwierzęce. Na uwagę zasługuje jeden fragment spośród ułamków ceramiki górą obtaczanej. Jest to niewielka część wylewu prawie cylindrycznego, o krawędzi poziomo ściętej, i zdobionego poniżej krawędzi rurkowatym pustym

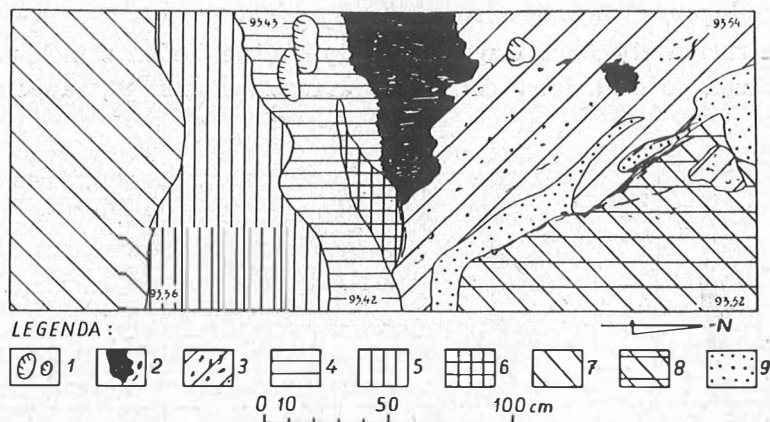
stempelkiem. Posiada on powierzchnię lekko szorstką, nieco tłustawą i zawiera liczną domieszkę schudzącą w postaci drobnoziarnistego tłuszczu. Wypalony jest na kolor brunatny o jednobarwnym przełomie. Średnica wylewu wynosi 20 cm, a grub. ścianek 0,5 cm (ryc. 15i).

Warstwa II

Warstwa II, gliniasto-piaszczysta, zbita, szarobrunatna, o miąższości 20—65 cm zalegała skłonem analogicznie jak w wykopie VI. Zawierała ona luźne kawałki węgla drzewnego i pojedyncze kamienie.

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 1 ułamek prążnicy, 70 ułamków ceramiki górą obtaczanej, 1 ułamek całkowicie obtaczanej, 45 ułamków nieokreślonej, ceramika nowożytna, drobne ułamki cegieł, współczesne gwoździe żelazne, 79 kości zwierzęcych.

Ryc. 12. Topolno, pow. Świecie. Wykop VII, zewnętrzne lico wału, rzut poziomy: 1 — kamienie, 2 — skupisko węgla drzewnego, 3 — warstwa IIIb, piaszczysta, szarobrunatna, z luźnym węglem, 4 — warstwa Va, piaszczysta, szarżółtobrunatna, przesycona węglem drzewnym, 5 — warstwa IVb, gliniasta jasnobrunatna z niewielkim węglem, 6 — piaszczysta, przesycona próchnem drzewnym, 7 — warstwa IIIc, glina ugrowa, 8 — warstwa IIIa, gliniasta, jasnobrunatna z luźnym węglem, 9 — piasek jasnożółty

Fig. 12. Topolno, Święcie district. Excavation VII, external face of rampart, horizontal view: 1 — stones, 2 — concentration of charcoal, 3 — layer IIIb, sandy, grey-brown, with loose coal, 4 — layer Va, sandy, grey-yellow-brown, saturated with charcoal, 5 — layer IVb, light-brown clay with only a little coal, 6 — sandy, saturated with wood dust, 7 — layer IIIc, ochre clay, 8 — layer IIIa, clay, light-brown with loose coal, 9 — light yellow sand

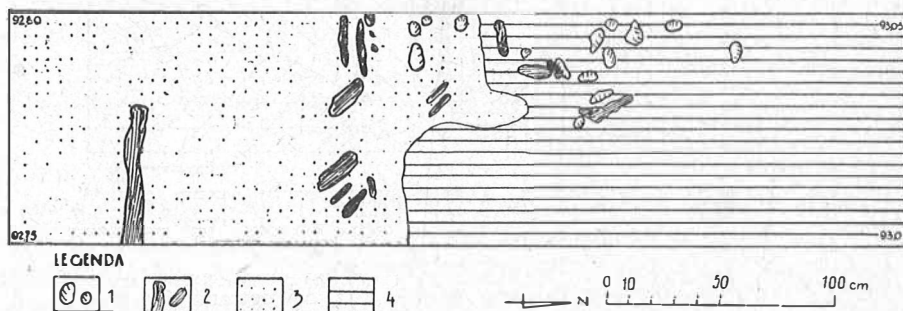
Ułamek prążnicy pochodzi ze środkowej części naczynia, o grub. ścianek 2 cm.

Ceramika górą obtaczana jest reprezentowana przez 11 wylewów, w tym 1 zdobiony, 56 ułamków brzuśców, w tym 3 zdobione oraz 1 część przydenną i 2 ułamki den.

Wylewy zachowały się w niewielkich ułamkach. Są prawie cylindryczne lub nieznacznie rozchylone o krawędziach poziomo ściętych lub spłaszczonych (ryc. 15:10). Jeden fragment pochodzi od niewielkiego naczynia jajowatego o wylewie lekko rozchylonym i krawędzi poziomo ściętej. Posiada on powierzchnię szorstką i domieszkę schudzającą średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Wypalony jest na kolor szarobrunatny z dwubarwnym przełomem. Średnica wylewu wynosi 11 cm, a grub. ścianek 0,5 cm.

Na ułamkach zdobionych występuje ornament grzebykowy w postaci motywu poczwórnej linii falistej lub też pojedynczych dookólnych żłobków w kompozycji z pionowymi rzędami nakłuć.

Z den zachowały się 2 fragmenty przybrzeżne. Jeden z nich pochodzi z dna płaskiego o średn. 8 cm, niestarannie wykonanego, zawierającego

Ryc. 13. Topolno, pow. Świecie. Wykop VII zewnętrzne lico wału, rzut poziomy: 1 — kamienie, 2 — pozostałości belek, 3 — piasek jasnożółty ze śladami belek, 4 — warstwa Va, piaszczysta, szarżółtobrunatna przesycona węglem drzewnym

Fig. 13. Topolno, Świecie district. Excavation VII external face of the rampart, horizontal view: 1 — stones, 2 — remains of beams, 3 — light yellow sand with traces of beams, 4 — layer Va, sandy, grey-yellow-brown saturated with charcoal

domieszkę schudzającą drobno- i średnioziarnistego tłucznia, z trójbarwnym przełomem. Drugi ułamek jest częścią dna wklęsłego o średn. 4 cm, przypominającego nóżkę pucharka, silnie wyodrębnioną z pierścieniem dookólnym; wykonany z gliny schudzonej liczną domieszką drob-

noziarnistego tłucznia, a wypalonego na kolor różowobrunatny, z dwubarwnym przełomem (ryc. 15h, 22d).

Do ceramiki całkowicie obtaczanej należy 1 ułamek brzuśca zdobionego dookolnym żłobkiem, zawierającego domieszkę schudzającą drobnoziarnistego tłucznia, a wypalonego na kolor szary z dwubarwnym przełomem.

Warstwa IIIa

Warstwa IIIa, gliniasta, jasnobrunatna, z luźnymi kawałkami węgla, o miąższości 20—55 cm, zmniejszającej się w kierunku skłonu, zalegała przy narożniku północno-wschodnim, na odcinku 1,5 m. Od pozostałych warstw odcinała się wyraźnie ukośną smugą białego piasku i próchna drzewnego (ryc. 12).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 4 ułamki górą obtaczanej i 1 ułamek całkowicie obtaczanej, 27 kości zwierzęcych.

Wśród 4 ułamków ceramiki górą obtaczanej zachował się 1 wylew naczynia niezdobionego oraz 3 ułamki brzuśców, w tym 1 zdobiony. Wylew posiada zniszczoną krawędź i pochodzi przypuszczalnie od naczynia słabo profilowanego z podciętym brzegiem. Charakteryzuje się szorstką powierzchnią, nieliczną domieszką schudzającą drobnoziarnistego tłucznia oraz szarą barwą z trójkolorowym przełomem, i nierównymi ściankami po wewnętrznej stronie, ze śladami ugniatania.

Ułamki brzuśców zawierają liczną domieszkę schudzającą średnio- i gruboziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor szarobrunatny z przełomami trójbarwnymi. Ornament stanowią linie faliste i ukośne rzędy nakłuć grzebyka (ryc. 23).

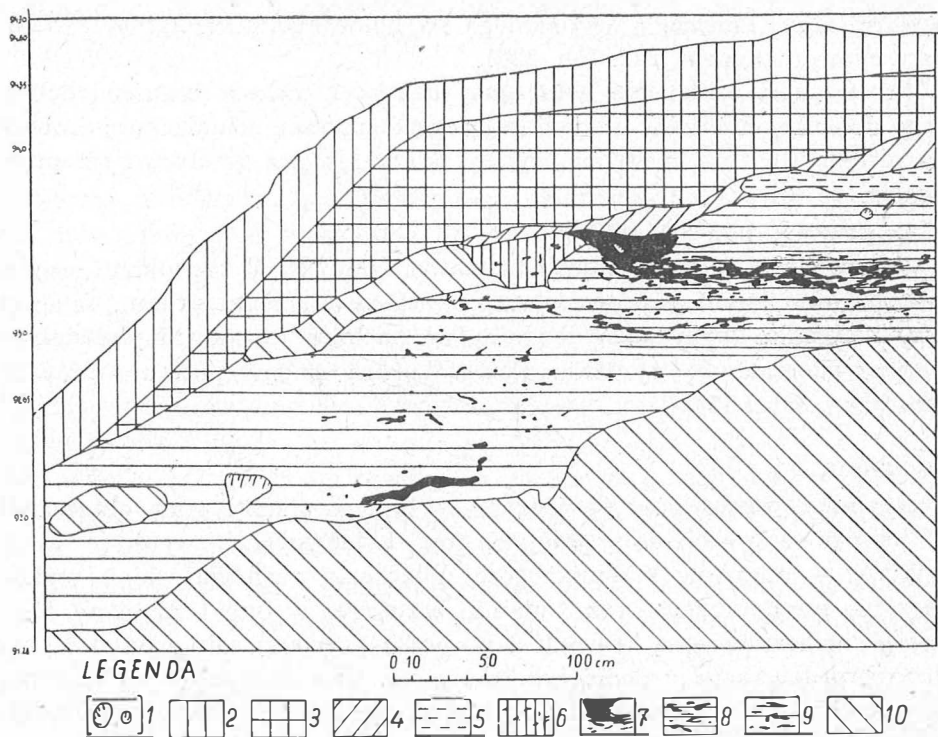
Do ceramiki całkowicie obtaczanej należy 1 wylew o średnicy 18 cm, silnie przegięty na zewnątrz, z profilowaną krawędzią, począwszy od szyjki zdobiony dookolnymi żłobkami. Zawiera domieszkę schudzającą średnioziarnistego tłucznia, a wypalony jest na kolor szary z jednobarwnym przełomem.

Warstwa IIIb

Warstwa IIIb, piaszczysta, szarobrunatna, o miąższości 10—20 cm, malejącej w kierunku stoku, zalegała w narożniku północno-zachodnim na odcinku 70 cm, wzdłuż ukośnej smugi białego piasku. Zawierała ona luźne kawałki węgla drzewnego (ryc. 12).

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 2 ułamki prążnicy, 1 ułamek ceramiki ręcznie lepionej nieobtaczanej, 29 ułamków górą obtaczanej, 1 ułamek całkowicie obtaczanej; 19 kości zwierzęcych.

Ryc. 14. Topolno, pow. Świecie. Wykop VII, zewnętrzne lico wału, profil zachodni: 1 — kamienie, 2 — humus, 3 — warstwa II, gliniasto-piaszczysta, szarobrunatna, 4 — warstwa IIb, piaszczysta szarobrunatna z luźnym węglem drzewnym, 5 — warstwa IVa, wapienno-gliniasta biaława, 6 — warstwa IVb, gliniasta jasnobrunatna z nielicznym węglem drzewnym, 7 — węgiel drzewny, 8 — warstwa Va, piaszczysta szarżółtobrunatna z rozsypiskiem konstrukcji wału, 9 — piasek jasnożółty ze śladami belek, 10 — warstwa VI, glina całcowa

Fig. 14. Topolno, Świecie district. Excavation VII, external face of rampart, western profile: 1 — stones, 2 — humus, 3 — layer II, clay-sand, grey-brown, — layer IIb, sandy, grey-brown with loose charcoal, 5 — layer IVa, calcareous-clay, whitish, 6 — layer IVb, light-brown clay, very little charcoal, 7 — charcoal, 8 — layer Va, grey-yellow-brown sand with rubble from the rampart construction, 9 — light yellow sand with traces of beams, 10 — layer VI, virgin soil

Z ceramiki nieobtażanej zachował się ułamek wylewu o średn. 29 cm, lekko rozchylony, z zaokrągloną krawędzią. Zawiera on domieszkę bardzo gruboziarnistego tłucznia, a wypalony jest na kolor szary, z dwubarwnym przełomem. Ułamki prążnicy pochodzą ze środkowych partii naczynia o grubości ścianek 2—2,20 cm.

W ceramice górą obtażanej zachowało się 5 wylewów, w tym 1 zdobiony i 24 ułamki brzuśców naczyń.

Niewielkie ułamki wylewów reprezentują przypuszczalnie naczynia

słabo profilowane. Wylewy są lekko rozchylone o krawędziach poziomo lub ukośnie ściętych na zewnątrz i od zewnątrz lekko podciętych. Posiadają one powierzchnie dość szorstkie i niezbyt liczną domieszkę schudzającą w postaci drobnoziarnistego, a w jednym przypadku gruboziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor szary z przełomami jedno- i trójbarwnymi. Średn. wylewów wynoszą 17, 24 (ryc. 15:8), 29 cm, a grub. ścianek 0,5—0,6 i 0,9 cm. Ułamki brzuśców nawiązują do wylewów pod względem cech morfologicznych i technologicznych.

Ułamek brzuśca naczynia całkowicie obtaczanego jest zdobiony dookólnymi żłobkami, zawiera domieszkę schudzającą niezbyt liczną w postaci średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Wypalony jest na kolor brunatny, z dwubarwnym przełomem.

W a r s t w a III c

Warstwa IIIc, gliniasta, ugrowa, o miąższości 10—25 cm, zalegała skłó-nem w części południowej wykopu po zewnętrznej stronie warstw z konstrukcjami wału. Nie zawierała ona żadnych zabytków (ryc. 12).

W a r s t w a IV a

Warstwa IVa, wapienno-gliniasta, biaława, o miąższości 10—20 cm, zalegała soczewką w narożniku północnym, pod warstwą IIIb, na od-cinku 1 m. Nie dostarczyła ona materiału zabytkowego (ryc. 14).

W a r s t w a IV b

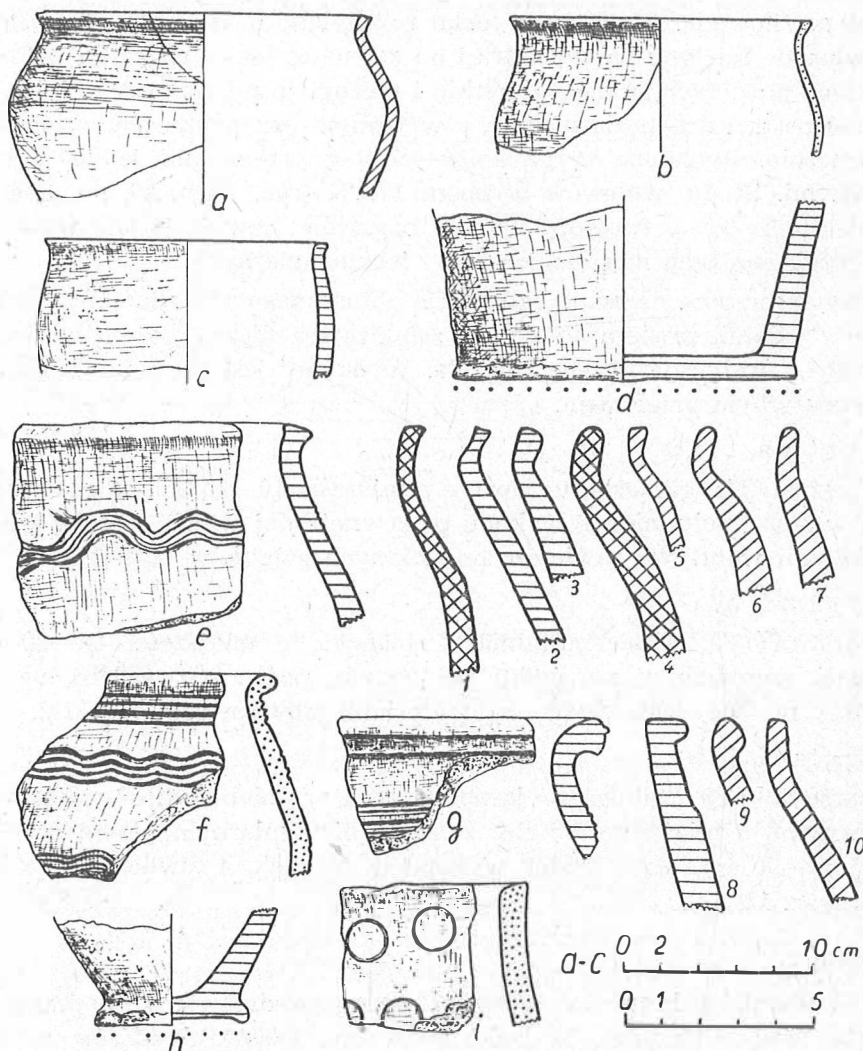
Warstwa IVb, gliniasta, jasnobrunatna z nielicznymi węgielkami drzewnymi, o miąższości 25 cm, zalegała nieregularnym pasem o szerokości 60—90 cm, przez środek wykopu w poprzek, a równolegle do linii wału (ryc. 12, 14).

Inwentarz:

Pięć ułamków brzuśców ceramiki wczesnośredniowiecznej, przypuszczalnie górą obtaczanej, 32 kości zwierzęce. Ułamki brzuśców są nie-
zdobione, ogólnie pod względem cech morfologicznych i technologicznych nawiązują do ceramiki górą obtaczanej.

W a r s t w a V a

Warstwa Va, piaszczysta, szarżółtobrunatna, przesycona węglem drzewnym, o miąższości 70—95 cm, zalegała wzdłuż ukośnej smugi białego piasku podobnie jak warstwa IIIa, poniżej warstwy IVa, począwszy od narożnika północno-zachodniego, rozszerzając stopniowo zasięg w kierunku wschodnim i południowym. Zawierała ona kilka warstewek śladów belek w układzie nieregularnym oraz równoległym i prostopadłym do linii wału. Najlepiej zachowały się ślady belek na granicy zasięgu warstwy (ryc. 13, 14).

Ryc. 15. Topolno, pow. Świecie. Wykop VII, zewnętrzne lico wału. Ceramika a—f, 1—7 — z warstwy Va; g — z warstwy IIIa; 8—9 — z warstwy IIIb; 10, h — z warstwy II i z warstwy I

Fig. 15. Topolno, Świecie district. Excavation VII, external face of rampart. Pottery a—f, 1—7 — from layer Va; g — from layer IIIa; 8—9 — from layer IIIb; 10, h — from layers II and I

Inwentarz:

Ceramika wczesnośredniowieczna, w tym 4 ułamki ręcznie lepionej nieobtaconej, 1 ułamek prażnicy, 67 ułamków górą obtaczanej, 1 uchwyt pokrywy, 35 ułamków ceramiki nieokreślonej pod względem techniki wykonania, 74 kości zwierzęce.

Ceramika ręcznie lepiona nieobtańczana jest reprezentowana przez 2 górne fragmenty naczyń o formach jajowatych, 1 fragment miseczki i ewentualnie 1 ułamek dna.

Dwa pierwsze naczynia charakteryzują się rozchylonymi wylewami o zagiętej do wewnątrz i nierówno spłaszczonej lub zaokrąglonej krawędzi. Posiadają one powierzchnie lekko szorstkie, nierówno zagładzone ze zgrubieniami. Wykonane są z gliny schudzonej niezbyt liczną domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, a wypalone na kolor szary z jednobarwnymi przełomami. Średn. wylewów wynoszą 19 i 20 cm, a grub. ścianek 0,8 cm (ryc. 16d,e).

Miseczka należy do form słabo profilowanych o nieznacznie zachylonym do środka wylewie z zaokrągloną krawędzią i lekko zaokrąglonym brzuścu. Wykonana jest równie niestarannie i prymitywnie jak dwa poprzednie naczynia, z gliny schudzonej nieliczną domieszką średnioziarnistego tłucznia, wypalona na kolor szary z trójbarwnym przełomem. Średn. wylewu wynosi 12 cm, wys. 4 cm (ryc. 16b).

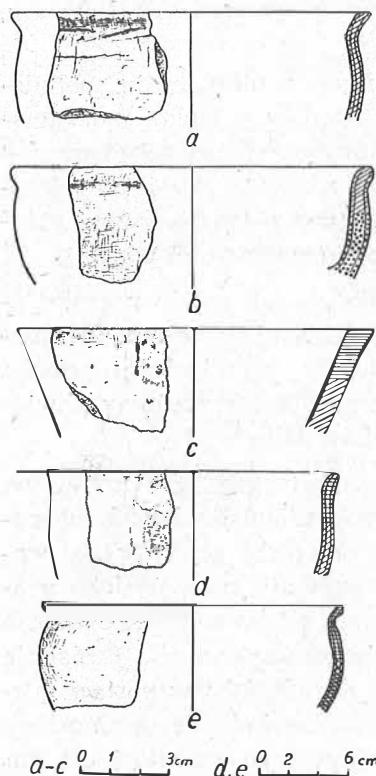
Ułamek dna został zaliczony do grupy naczyń całkowicie ręcznie lepionych na podstawie licznej domieszki schudzającej w postaci średnio- i bardzo gruboziarnistego tłucznia oraz śladów prymitywnej roboty. Średn. dna wynosi 8 cm, grub. ścianek 1,1 cm. Ułamek prawnicy nawiązuje do opisanej wyżej w inwentarzu warstwy IIIb.

Z ceramiki górą obtańczanej zachowało się 15 fragmentów wylewów, w tym 4 zdobione, 2 dna i 49 niezdobionych ułamków brzuśców naczyń. Pod względem form wyróżniono naczynia słabo profilowane, wazy baniaste, dwustożkowate i kubki. Dwa fragmenty naczyń słabo profilowanych są niezdobione, o lekko rozchylonych wylewach, krawędziach poziomo ściętych oraz brzuścach nieznacznie zaokrąglonych. Posiadają one powierzchnie lekko szorstkie i domieszkę schudzającą w postaci grubo- i średnioziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor brunatnoszary z przełomami dwubarwnymi. Średn. wylewów wynoszą 16 i 25 cm (ryc. 15c, 20b, 21c).

Wazy baniaste występują w dwóch wielkościach silnie różniących się pod względem średnicy wylewu, wynoszących u jednych 11 cm, a u innych 19 i 25 cm (ryc. 15b, 20c). Naczynie o mniejszej średnicy różni się spłaszczeniem krawędzi silnie rozchylonego wylewu oraz wartością domieszki schudzającej w postaci drobno- i średnioziarnistego tłucznia. Naczynia większe posiadają wylewy rozchylone i przegięte na zewnątrz, a krawędzie zaokrąglone lub ukośnie ścięte na zewnątrz, z małym rowkiem pośrodku. Domieszka schudzająca w tym przypadku jest dość liczna i występuje w postaci średnio- i gruboziarnistego tłucznia (ryc. 15a,b). Natomiast zarówno większe, jak i mniejsze naczynia cha-

rakteryzują się gładką, lekko tłustą powierzchnią, wypałem na kolor jasnobrunatny oraz przełomami jedno- i dwubarwnymi. Grubość ścianek u wszystkich jest niejednolita, od 0,5 do 1 cm, z największym zgrubieniem na załomie.

Formy dwustożkowate są reprezentowane przez 2 fragmenty. Posiadają one wylewy silnie rozchylone i przegięte na zewnątrz, a krawędź ukośnie na zewnątrz ściętą lub spłaszczoną, powierzchnie szorstkie oraz

Ryc. 16. Topolno, pow. Świecie. Ceramika ręcznie lepiąca z zewnętrznego lica wału, z wykopu VI i VII
Fig. 16. Topolno, Świecie district. Hand-moulded pottery from the external face of the rampart, from excavations VI and VII

liczną domieszkę schudzącą drobnoziarnistego tłucznia. Wypalone zostały na kolor szary, z jednobarwnym przełomem. Obydwa są zdobione ornamentem grzebykowym w postaci dwóch pasm czterokrotnej i trzykrotnej linii falistej w kompozycji ze żłobkami dookołnymi. Średn. wylewu wynosi 12 cm, a grub. ścianek 0,5 cm (ryc. 15e, f).

Z kubków zachował się 1 fragment z rozchylonym i przegiętym wylewem o zaokrąglonej krawędzi oraz jajowatym brzuścem. Posiada on powierzchnię szorstką, a domieszkę schudzącą średnio- i drobnoziarnistego tłucznia. Wypalony na kolor szary, z jednobarwnym przełomem. Średn. wylewu 9 cm, a grub. ścianek 0,5 cm (ryc. 15:5).

Ślady obtaczania w większości występują na krawędziach lub też nieco poniżej. Pozostałe wylewy zachowały się w drobnych ułamkach i z tego względu nie udało się określić, do jakiej formy naczyń przynależą. Na uwagę zasługuje też uchwyt od pokrywy, w formie ściętego guzka. Wykonany jest niestarannie z zastosowaniem domieszki schudzącej średnioziarnistego tłucznia. Ułamki brzuśców nawiązujące ogólnie pod względem cech morfologicznych do opisywanych wyżej fragmen-

tów wylewów włączono do grupy naczyń górą obtaczanych. Natomiast ułamki zbyt drobne, jak też mało charakterystyczne oraz części przydenne zaliczono do nieokreślonych. Na niektórych częściach przydennych występują po wewnętrznej stronie ślady ugniatania.

Obydwa dna zachowane w całości posiadają odciski osi koła — jeden wypukły, a drugi wklęsły — oraz odciski palców na krawędziach i ślady podsypki. Charakteryzują się niestarannym wykonaniem, domieszką drobno- i średnioziarnistego tłucznia oraz dwu- i trójbarwnymi przełomami (ryc. 15 d, 22 e-f); średnica ich wynosi 8,5 i 9 cm.

Warstwa Vb

Warstwa Vb, piaszczysta, jasnożółta, o miąższości 0,80—1,15 m, zalegała wzdłuż skłonu począwszy od środka wykopu na calowym pofałdowanym złożu gliniastym (ryc. 14). W środkowej partii wykopu zawierała ona warstewki fragmentów zwęglonych, słabo zachowanych belek, miejscami w układzie przekładkowym (ryc. 13). Dalej w kierunku skłonu występowały pojedyncze duże kamienie i gliniaste soczewki.

Inwentarz:

Cztery ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej górą obtaczanej, niezdobionej, w tym 3 wylewy i 1 ułamek brzusca, 40 kości zwierzęcych. Dwa wylewy lekko rozchylone o nieokreślonych średnicach i krawę-

Ryc. 17. Objasnienie symboli zastosowanych przy rysunkach ceramiki. 1 — domieszka drobnoziarnistego tłucznia, 2 — domieszka średnioziarnistego tłucznia, 3 — domieszka gruboziarnistego tłucznia, 4 — domieszka bardzo gruboziarnistego tłucznia, 5 — ślady podsypki, — przełom dwubarwny, 7 — przełom jednobarwny, 8 — domieszka części organicznych

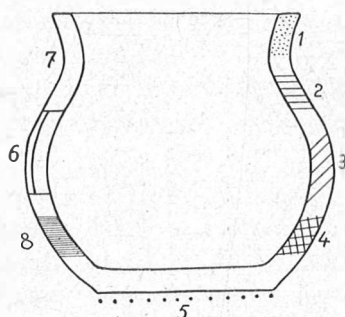

Fig. 17. Explanation of symbols used in drawings of pottery: 1 — mixture of fine-grained crushed stone, 2 — mixture of medium-grain crushed stone, 3 — mixture

of coarse-grained crushed stone, 4 — mixture of very coarse-grained crushed stone, 5 — traces of subcrust, 6 — two-coloured fracture, 7 — single colour fracture, 8 — mixture of organic particles

dziach spłaszczonych lub poziomo ściętych pochodzą przypuszczalnie od naczyń o formach słabo profilowanych. Trzeci fragment posiada rozchylony wylew o średn. przypuszczalnie 9 cm, odłamaną krawędź i łagodnie zaokrąglony brzusiec. Nawiązuje on do grupy kubków występujących w warstwie IIb wykopu IV. Wylewy te charakteryzują się lekko

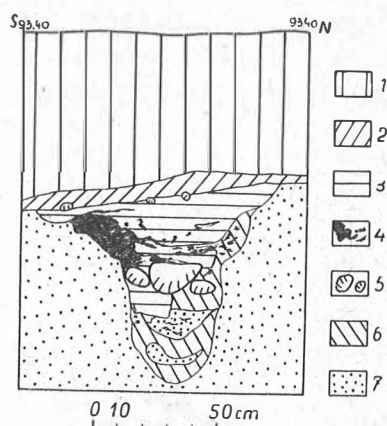
szorstkimi powierzchniami, zawartością domieszki drobno- i średnioziarnistego tłucznia oraz wypałem na kolor szary z trój- i dwubarwnymi przełomami.

Warstwa VI

Warstwę VI stanowi gliniasty calec o dość silnie pofałdowanej powierzchni, ukształtowany tarasowato na sklonie, prawdopodobnie wtórnie w trakcie budowy wału.

Jama 8

Jamę 8 odkryto w południowej części wschodniego zbocza omawianego wzniesienia, ponad współczesną drogą wiodącą tamtędy. Została ona odsłonięta na skutek osunięcia się warstwy darni pokrywającej skarpe. Jednocześnie uległa częściowemu zniszczeniu i z tego względu nie uchwycono jej kształtu w rzucie poziomym. W profilu posiadała ona kształt lejowaty i zagłębiała się w piaszczyste złoże (ryc. 18). Głębokość jamy wynosiła 90 cm; średnica u góry 1 m, a u dołu 0,30 m. Była ona wypełniona pięcioma warstewkami różnymi pod

Ryc. 18. Topolno, pow. Świecie. Jama 8, profil zachodni: 1 — próchnica, 2 — szara, zbita glina, 3 — polepa, 4 — warstwa gliniasto-piaszczysta, przesycona zwęglonym prosem i węglem drzewnym, 5 — kamienie, 6 — glina zielonkawobrunatna, 7 — piasek jasnożółty

Rig. 18. Topolno, Świecie district. Pit 8, western profile: 1 — humus, 2 — dense, grey clay, 3 — pugging, 4 — clay-sandy layer, saturated with charred millet and charcoal, 5 — stones, 6 — greeny-brown clay, 7 — light yellow sand

względem geologicznym i treści kulturowej, mianowicie, od góry począwszy: 1. warstewka gliniasta, zbita, o zabarwieniu szarym i miąższości 10 cm; 2. warstewka gliniasta, zbita, o zabarwieniu ugorowym i miąższości 3—20 cm, zawierająca węgielki drzewne; 3. warstewka piaszczysto-gliniasta o barwie czarniawej i miąższości 10—25 cm, przesycona węglem drzewnym i zwęglonym ziarnem prosa, ze skupiskiem kamieni, zalegała w jamie lejowato; 4. soczewki jasnożółtego piasku, o miąższości 5—7 cm; 5. warstewka gliniasta, miękka, o barwie zielonkawobrunatnej i miąższości 10 cm. Materiał zabytkowy występował tylko w warstwie 3.

Inwentarz:

Pięć ułamków ceramiki wczesnośredniowiecznej górą obtaczanej, 1 ułamek całkowicie obtaczanej, 4 kości zwierzęce; nieliczne zwęglone ziarno prosa, węgielki drzewne. Z ceramiki górą obtaczanej zachował się 1 wylew o średn. 13 cm, lekko

rozchylony, z rowkiem na krawędzi, oraz 1 dno płaskie o średn. 9 cm, z odciskiem osi koła, a także 3 ułamki brzuśców. Ułamki te posiadają lekko szorstkie powierzchnie i domieszkę drobno- lub średnioziarnistego tłucznia. Wypalone są na kolor brunatnoszary z dwubarwnymi przełomami. Ułamek ceramiki całkowicie obtaczanej pochodzi z brzuśca naczynia zdobionego drobnymi żłobkami dookołnymi w kompozycji z rzędem ukośnych nakłuć grzebyka. Wykonany jest z gliny schudzonej domieszką drobno- i średnioziarnistego tłucznia, a wypalony na kolor brunatnoszary z dwubarwnym przełomem.

W a r s t w a VI

Warstwę tę stanowiła calcowa glina.

ANALIZA RUCHOMEGO MATERIAŁU ZABYTEKOWEGO

Materiał zabytkowy ruchomy, odkryty na badanym obiekcie stanowi w przeważającej mierze ceramika. Oprócz tego uzyskano wyroby kościane, kości zwierzęce, przedmioty żelazne, paciorek szklany, proso, łuski ryb, węgiel drzewny, polepę (tab. 1—3).

Analiza dotyczy zarówno materiału opublikowanego w poprzednim artykule, jak również opisanego w niniejszym sprawozdaniu. Oddzielnie rozpatrywano tu inwentarz zabytkowy pochodzący z wnętrza grodu, z wału obronnego oraz z poziomu osadniczego uchwyconego pod wałem. Usystematyzowano go według warstw kulturowych, niekiedy z wyodrębnieniem warstw mechanicznych.

Zabytki odkryte w warstwach o tej samej treści kulturowej, zalegających w wykopach I, II, VI, położonych w bezpośrednim sąsiedztwie, poddano analizie łącznie. Połączono także materiał, jakiego dostarczyła warstwa I z wykopów I, II, III, VI, bez względu na treść kulturową pozostałych warstw na tych odcinkach. Podlegała ona bowiem uprawie rolnej i denudacji, wskutek czego można przyjąć, że na tak niewielkiej przestrzeni w jednakowym stopniu została przemieszana i zakłócona w czasach nowożytnych jej treść kulturowa.

Najwięcej uwagi poświęcono ceramice jako dominującemu znalezisku, które jest podstawą do ustalenia chronologii grodziska. Z wszystkich znalezisk ceramicznych zachowanych w drobnych fragmentach udało się wykleić zaledwie 2 naczynia. Przy wnioskowaniu w części analitycznej wzięto pod uwagę tylko fragmenty naczyń z wylewami, załomy brzuśców, dna i części przydenne. Materiał ceramiczny z wyjątkiem drobnych ułamków usystematyzowano według cech morfologicznych, techniki wykonania oraz w zależności od stanu zachowania, według form, w oparciu o ukształtowanie profilu wylewu lub górnej partii naczynia do zało-

Tabela 1

Zestawienie zabytków ruchomych odkrytych na stanowisku 1 pod konstrukcją wału

Wykop	W-wa jama	C e r a m i k a																Kości i wyr. kościane				Metale		Paciorki szkl.				
		Razem	nieobtańczana						górną obtańczana					obtańczana całkowicie				nieokreśl. prześliki	kości	szydła igły	łyżwy	inne	noże		inne			
			w-l	b-ce	cz. p.	dn.	p-ce	razem	w-l zd.	w-l n.zd.	b-ce	cz. p.	dn.	razem	w-l	b-ce	cz. p.									dn.	razem	
I	IV	4	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	3	—	—	3	—	—	9	—	—	—	—	—	—
I	p. 2	10	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	10	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—
I	p. 3	15	—	—	—	—	—	—	—	1	11	—	—	12	—	3	—	—	3	—	—	27	—	—	—	—	—	—
I	j. 3	28	—	—	—	—	—	—	—	1	—	27	—	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
I	j. 5	57	—	—	—	—	—	—	—	6	1	49	—	—	56	—	1	—	—	1	—	6	—	—	—	—	—	—
I	j. 6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Razem:		122	—	—	—	—	—	—	7	2	106	—	—	115	—	7	—	—	7	—	—	50	—	—	—	—	—	—

Objaśnienie skrótów:

b-ce — brzyśce, cz.p. — części przydenne, dn. — dna, j. — jama, nieokreśl. — nieokreślone, n.zd. — niezdobione, p. — palenisko, p-ce — prażnice, szkl. — szklane, w-wa — warstwa, w-l — wylew, zd. — zdobione.

mu włącznie. Części środkowych partii naczyń, którym poświęcono więcej miejsca przy opisie materiałów, wykorzystano tylko w niektórych obliczeniach. Do poszczególnych grup ceramiki zaliczono na podstawie identycznych z daną grupą cech morfologicznych lub technologicznych, jak np. wypału, sposobu wyglądania. Podobnie potraktowano części przydatne.

Przy porównaniach ilościowych między ceramiką górą obtaczaną zdobioną i niezdobioną brano pod uwagę tylko górne części naczyń z pominięciem ułamków brzuśców, co do których nie ma w zasadzie pewności, czy nie pochodzą od naczyń zdobionych z dolnych partii.

Ogółem na grodzisku topolińskim odkryto 3675 ułamków naczyń. Pod względem techniki wykonania wyróżniono w tym 199 ułamków ceramiki ręcznie lepionej nieobtaczanej, z tego 162 ułamki prażnic, nadto 3077 ułamków ceramiki górą obtaczanej i 249 całkowicie obtaczanej oraz 150 nieokreślonej.

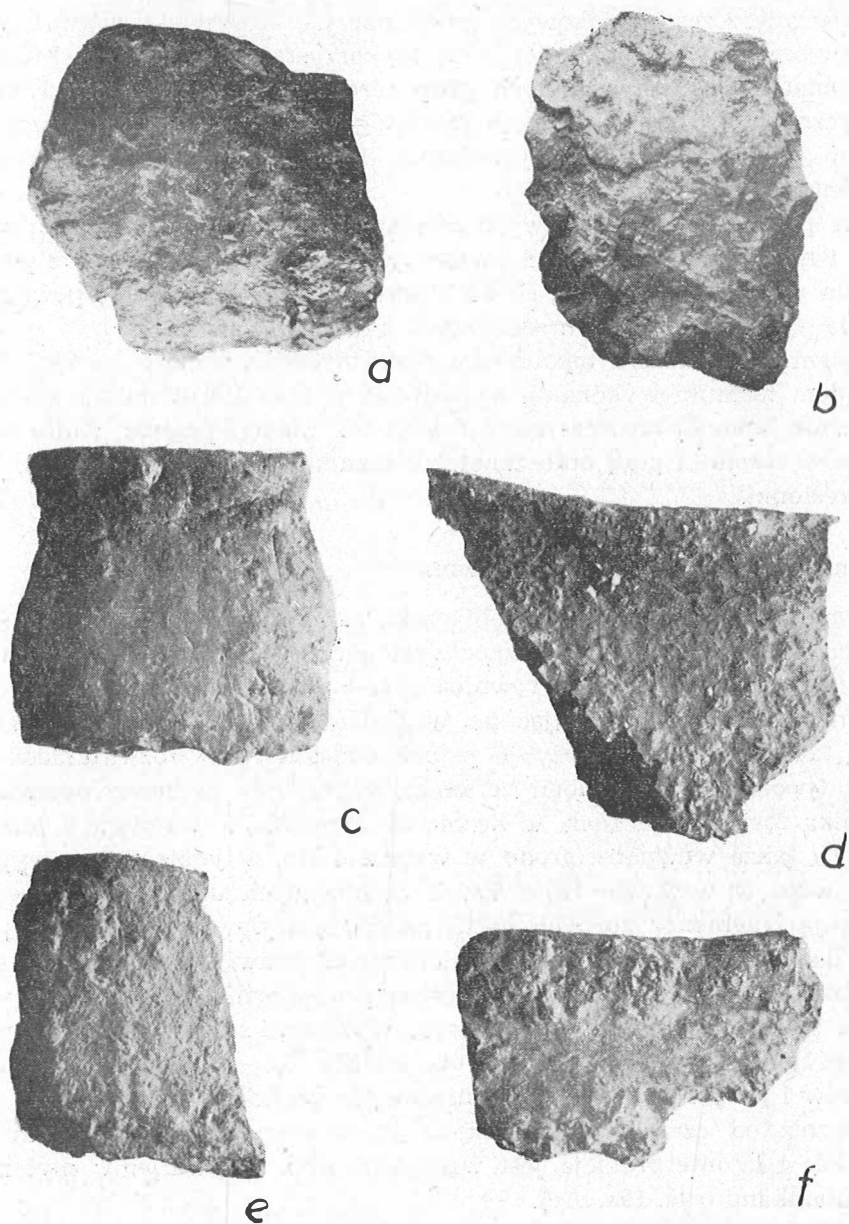
Ceramika ręcznie lepiąca nieobtaczana

Ceramika ręcznie lepiąca nieobtaczana należy do wyjątkowych znalezisk na badanym grodzisku. Współwystępowała ona zawsze z ceramiką górą obtaczaną, a niekiedy również z całkowicie obtaczaną. Do grupy naczyń nieobtaczanych, mając na względzie technikę wykonania, zaliczono także prażnice. Należy je jednak oddzielić przy rozważaniach na temat typologii i chronologii ceramiki. Eliminując prażnice, omawiana ceramika została znaleziona w liczbie 30 ułamków w warstwie I humusowej, a także wewnątrz grodu w warstwie IIa, w jamie 1 i w wypełnisku wału w warstwie IIb i Va. Z zachowanych ułamków na uwagę zasługują fragmenty górnych partii naczyń o wylewach lekko zachylonych do środka i spłaszczonych, nierównych krawędziach. Zostały one wykonane z gliny schudzonej domieszką gruboziarnistego tłucznia i wypalane na kolor jasno- i ciemnoszary. Wymiary: średn. otw. przypuszczalnie 15–16 cm, największa grub. ścianek 0,8 cm. Sądząc z profilu ułamków i proporcji można przypuszczać, że pochodzą one raczej od miseczek niż od czarek jak określono je w pierwszym sprawozdaniu⁸. Jednakże i ta interpretacja jest względna, gdyż dysponujemy zbyt małymi ułamkami (ryc. 19a, b, c).

Inny typ miseczek reprezentują naczynka o wysokości 4 cm i średn. wylewu 12 cm, słabo profilowane, o wylewach nieznacznie rozchylonych z krawędzią zaokrągloną i z lekka zaokrąglonym brzuścem (ryc. 16b, c).

Poza tym wyróżniono 2 większe naczynia o średn. wylewu 13 i 17 cm, o formach słabo profilowanych lub jajowatych z rozchylonymi wyle-

⁸ *Tamże*, s. 241, 255, ryc. 8 c, 19 a.

Ryc. 19. Topolno, pow. Świecie, Ceramika ręcznie lepiona nieobtaczana: a,d — z wykopu III warstwy IIa; e — z jamy 1, f — z wykopu VII warstwy IIIb

Fig. 19. Topolno, Swiecie district. Hand-moulded pottery, not turned: a, d — from excavation III layer IIa; e — from pit 1, f — from excavation VII layer IIIb

wami i nierówno spłaszczonymi lub zaokrąglonymi krawędziami. Wykonane zostały z gliny schudzonej nieliczną domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, a wypalone na kolor szary z jednobarwnymi przełomami (ryc. 16d, e).

Wszystkie opisane naczynia charakteryzują się brakiem ornamentu i niestarannym, prymitywnym wykonaniem. Na wewnętrznych i zewnętrznych powierzchniach ścianek widoczne są ślady ugniatania, nierówności, niekiedy ciągi w różnych kierunkach powstałe przy zagładzaniu (ryc. 19).

Na uwagę zasługuje także znalezione w warstwie II wykopu VII, silnie wyodrębnione, lekko wklęsłe dno o średnicy 4 cm. Zawiera ono liczną domieszkę schudzącą drobnoziarnistego tłucznia i wykonane jest niezbyt starannie. Wśród całej masy materiału wyróżnia się kolorem białougrowym. Pochodzi przypuszczalnie od pucharka (ryc. 22d, 15h).

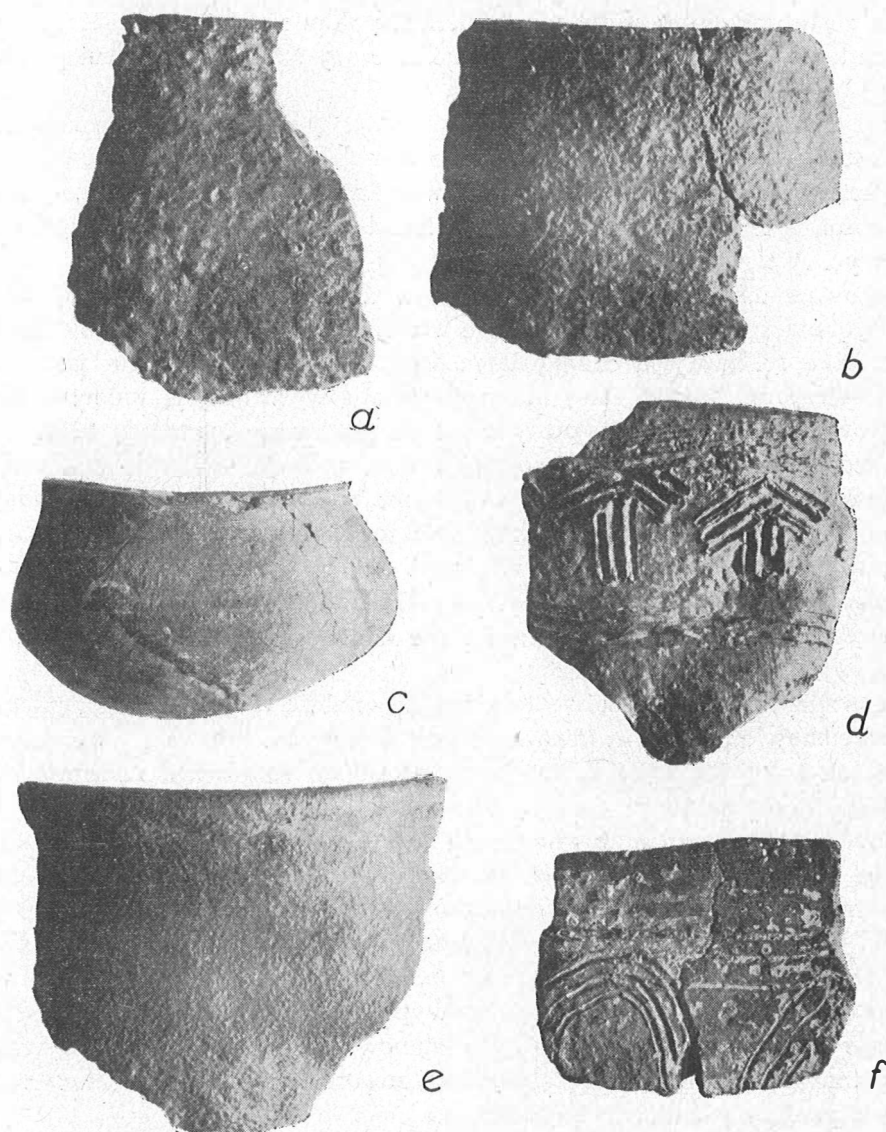
Wśród ułamków prażnic występują dwa rodzaje — jedno są bardzo grubościennie o grub. ścianek 2—2,5 cm, na powierzchniach posiadają liczne odciski roślinne i są silnie spieczone w ogniu (ryc. 7f), drugie charakteryzują się cieńszymi ściankami o grubości 1,4—2 cm i są staranniej wyglądkowane (ryc. 10:5). Wszystkie ułamki posiadają zaokrąglone krawędzie. Z zachowanych ułamków nie udało się wykleić całej prażnicy ani nawet większego fragmentu.

Ze względu na stan zachowania trudno znaleźć materiał porównawczy do przedstawionych form naczyń ręcznie lepionych. Pierwsze z opisanych miseczek zdają się nawiązywać na przykład do fragmentu naczynia odkrytego, obok ceramiki górą i całkowicie obtaczanej, w Gdańsku w 14 poziomie osadniczym, datowanym na 1 pół. XI w.⁹ W świetle wyników badań na innych stanowiskach wczesnośredniowiecznych ceramika nie-obtaczana współwystępuje z obtaczaną do XI w. W materiale topolińskim, jak już wspomniano, stwierdzono również występowanie jej wspólnie z ceramiką obtaczaną, ale w małych ilościach i w dodatku we wtórnej warstwie, na przykład w wypełnisku wału w warstwie IIb. Z tego też względu nie może ona stanowić elementu wyznaczającego jednoznacznie dolną granicę chronologiczną dla osadnictwa wczesnośredniowiecznego na badanym stanowisku.

Ceramika górą obtaczana

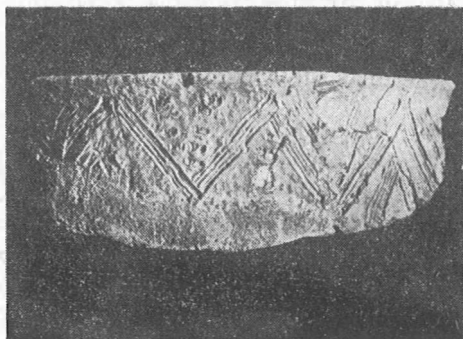
Wnioskując z ilości ułamków w powszechnym użyciu na grodzisku w Topolnie była właśnie ceramika górą obtaczana. W całej masie materiału dadzą się zauważyć różnice w lepieniu naczyń tą techniką. Jedne,

⁹ B. Lepówna, *Garncarstwo gdańskie w X—XIII wieku*, [w:] *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 7, Gdańsk 1968, s. 65, ryc. 6a.

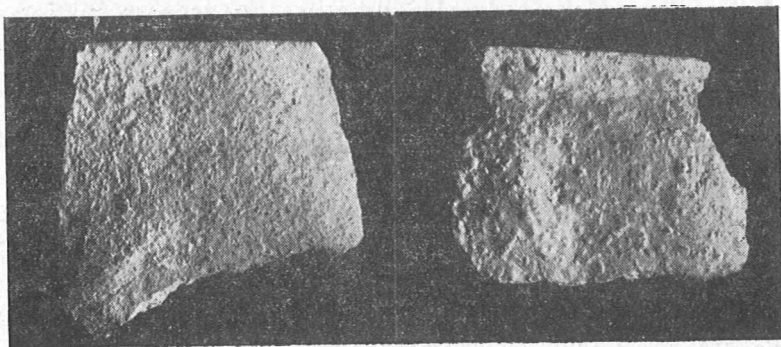

Ryc. 20. Topolno, pow Świecie. Ceramika górą obtaczana: a—c, e—z wykopu VII warstwy Va; d — z wykopu III warstwy IIa; f — z wykopu VI warstwy IIb

Fig. 20. Topolno, Świecie district. Top-turned pottery: a—c, e — from excavation VII layer Va; d — from excavation III layer IIa; f — from excavation VI layer IIb

a

b

c

Ryc. 21. Topolno, pow. Świecie. Ceramika górą obtaczana; a—b — z wykopu VI warstwy IIb; c — z wykopu VII warstwy Va

Fig. 21. Topolno, Świecie district. Top-turned pottery: a—b — from excavation VI, layer IIb; c — from excavation VII layer Va

zarówno zdobione, jak i niezdobione fragmenty naczyń, są wykonane starannie, obtaczane w górnej partii niekiedy do załomu, z zachowaniem symetrii (ryc. 20c, e, 21b), inne znów obtaczane są na samej krawędzi i wykonane niestarannie (ryc. 20a; 21a, c). Niedbałość wykonania obserwuje się szczególnie w partiach przydennych. Ze względu na to, że ceramika reprezentująca niższy poziom techniczny współwystępuje razem z naczyniami lepszego gatunku można sądzić, że są sobie współczesne, a tylko o innym przeznaczeniu. Pierwsza należała zapewne do stołowej, a druga do kuchennej.

Wśród 403 wylewów występuje 190 niezdobionych. Zarówno w grupie niezdobionych, jak i zdobionych mamy te same przewodnie formy — słabo profilowane, jajowate, dwustożkowate i wazy baniaste.

Ceramika niezdobiona jest reprezentowana przede wszystkim przez naczynia słabo profilowane, a tylko w kilku wypadkach przez jajowate, dwustożkowate, wazy baniaste, kubki i miseczki.

Naczynia słabo profilowane posiadają wylewy cylindryczne lub lekko rozchylone na zewnątrz o krawędziach zaokrąglonych lub poziomo ściętych¹⁰. Wykonane są z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistego tłucznia, a wypalone na kolor brunatny lub szary z jedno- lub dwubarwnymi przełomami. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna naczyń jest szorstka, dość często ze śladami zagładzania. Niekiedy po wewnętrznej stronie widoczne są ślady wałków, ugniatania i zmniejszania średnicy wylewu. Na naczyniach słabo profilowanych zdobionych występuje urozmaicony ornament grzebykowy (ryc. 23). Grubość ścianek wynosi od 0,5—0,8 cm. Pod względem wymiaru średnicy wyróżnia się naczynia mniejsze o średn. 11—13 cm (ryc. 11g), średnie o średn. 15—18 cm (ryc. 15c; 11c) oraz większe o średn. 20—35 cm (ryc. 11b, 21b). W poszczególnych grupach występują naczynia tak zdobione, jak i niezdobione.

Do form jajowatych zaliczają się naczynia o brzuścach jajowatych i lejkowato rozchylonych wylewach. Posiadają one krawędzie spłaszczone, zaokrąglone, bądź ścięte poziomo lub ukośnie na zewnątrz¹¹. Na jednym z brzegów występuje wyraźnie zaznaczony wrąb na pokrywę (ryc. 11l). Formy te reprezentowane są zarówno przez naczynia zdobione, jak i niezdobione. Ornament stanowią różne wątki zdobnicze wykonane grzebykiem lub rurkowatym stempelkiem (ryc. 23). Naczynia te zostały wykonane z gliny schudzonej domieszką drobno- średnio- i gruboziarnistego tłucznia, a wypalone na kolor brunatnoszary lub szary, zazwyczaj z jedno- lub dwubarwnymi przełomami. Powierzchnie ich są szorstkie, niekiedy starannie zagładzone, a niekiedy niedbale z pozostawieniem ciągów w różnych kierunkach. Występują wśród nich niskie, małe kubeczki o średnicy wylewów 9—11 cm i o grub. ścianek 0,5 cm (ryc. 10:1, 4) średnio naczynia o średnicach wylewów 15—19 cm i grub. ścianek 0,5—0,8 cm (ryc. 11a, e) oraz szerokootworowe duże o średn. wylewów 22—32 cm i grub. ścianek 0,6—1,2 cm (ryc. 15:4).

Małe naczynka są pozbawione ornamentu, natomiast wśród średnich i szerokootworowych występują niezdobione i zdobione ornamentem grzebykowym (ryc. 23). Domieszka schudzająca była stosowana przypuszczalnie w zależności od przeznaczenia, a bez względu na wielkość naczynia, gdyż zarówno mniejsze, jak i większe formy zawierają bądź to drobno-, bądź to średnio- i gruboziarnisty tłuczeń. Funkcją naczynia

¹⁰ E. Kuszevska, o. c., s. 241, ryc. 7.

¹¹ Tamże, s. 243, ryc. 8.

Tabela 2

Zestawienie zabytków ruchomych odkrytych na stanowisku 1 wewnątrz konstrukcji wału

Wykop	W-wa jama	C e r a m i k a																		Kości i wyr. kościane				Metale		Paciorki szkl.			
		Razem	nieobtańczana					górami obtańczana					obtańczana całkowicie					nieokreśl. prześliki	kości	szydła, igły	łyżwy	inne	noże	inne					
			w-l	b-ce	cz. p.	dn.	p-ce	razem	w-l zd.	w-l n.zd.	b-ce	cz. p.	dn.	razem	w-l	b-ce	cz. p.								dn.		razem		
I, II	II b																												
	III a	1772	—	13	—	—	18	31	114	89	1431	38	22	1694	—	45	—	2	47	—	2	183	1/1	—	—	—	—	4	1
VI	II b																												
	III a	306	—	—	—	—	2	2	17	48	199	11	14	289	—	—	—	—	—	15	—	298	—	—	1	—	—	—	—
I	II c	80	—	—	—	—	—	—	2	3	69	—	—	74	—	6	—	—	—	6	—	126	—	—	—	—	—	—	—
VI	II d	25	—	—	—	—	2	2	1	—	6	—	—	7	—	—	—	—	—	16	—	78	—	—	—	—	—	—	—
VII	II	117	—	—	—	—	1	1	1	10	56	1	2	70	—	1	—	—	1	45	—	79	—	—	—	—	—	—	—
VII	III b	33	1	—	—	—	2	3	1	4	24	—	—	29	—	1	—	—	1	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—
VII	III a	5	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	4	1	—	—	—	1	—	—	27	—	—	—	—	—	—	—
VII	IV b	5	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	32	—	—	—	—	—	—	—
VII	V a	107	3	—	—	—	1	5	4	11	49	1pk.	2	67	—	—	—	—	—	35	—	74	—	—	—	—	—	—	—
VII	V b	4	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—
Razem:		2454	4	13	—	1	26	44	140	169	1843	51	40	2243	1	53	—	2	56	111	2	917	1/1	1	—	—	4	1	

Objaśnienie skrótów:

b-ce — brzuśce, cz.p. — części przydenne, dn. — dna, j. — jama, nieokreśl. — nieokreślone, n.zd. — niezdobione, p. — palenisko, p-ce — prąznice, pk. — pokrywa, szkl. — szklane, w-wa — warstwa, w-l. — wylew, zd. — zdobione.

kierowano się też zapewne przy wykańczaniu poszczególnych okazów, zarówno bowiem w ceramice zdobionej, jak i niezdobionej występują bardziej lub mniej starannie wykończone. W każdej z grup pod względem wielkości znajdują się okazy ze zgrubieniami oraz ze śladami niedbałego mazania na powierzchni, a obok nich fragmenty starannie wygładzone.

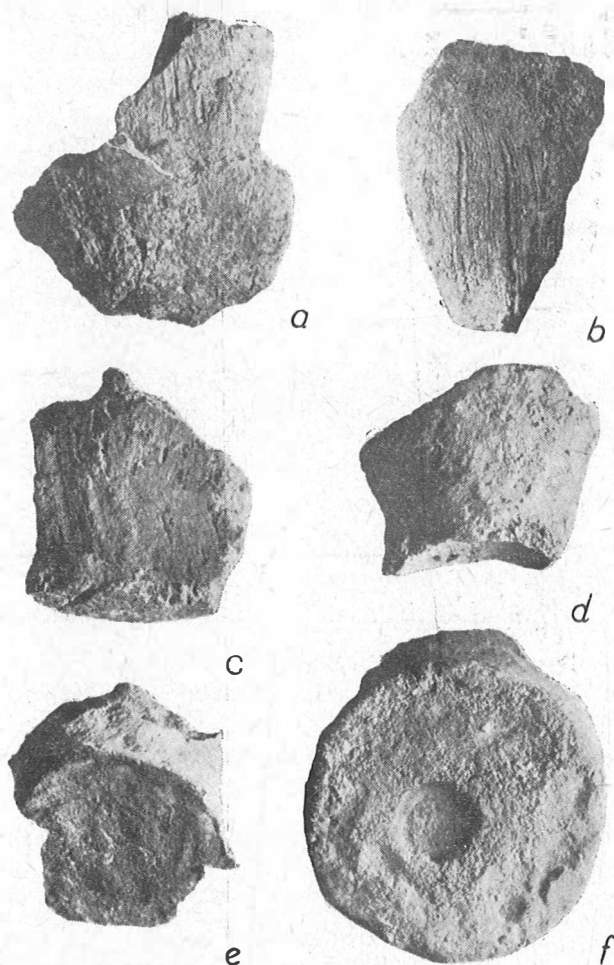
Naczynia dwustożkowate są reprezentowane przez dwa całe okazy o wylewach lekko rozchylonych na zewnątrz i krawędziach pionowo ściętych oraz załomach na 1/3 wysokości¹². Na dnach obydwu naczyń występują wklęsłe odciski koła. Od nasady szyjki po załom brzuśca są one zdobione ornamentem grzebykowym. Wymiary naczyń wynoszą: 1. średn. otw. 18 cm, średn. brzuśca 20 cm, średn. dna 10 cm, wys. 22 cm, grub. ścianek 0,5 cm; 2. średn. wylewu 21 cm, średn. brzuśca 22,5 cm, średn. dna 10,5 cm, wys. 24 cm, grub. ścianek 0,5—0,6 cm.

Ponadto występują liczne ułamki górnych partii naczyń dwustożkowatych niezdobionych, a w przeważającej ilości zdobionych. Jedne posiadają wylewy nieznacznie rozchylone o krawędziach poziomo lub ukośnie ściętych (ryc. 10: 2, 3; 11i, k, j), inne znów mają wylewy o brzegach silnie przegiętych na zewnątrz i krawędzie ukośnie na zewnątrz ścięte (ryc. 7a, 11h). W większości są to formy niewielkie o średn. wylewu 12—15 cm i 17 cm (ryc. 15f, 11k), rzadziej szerokootworowe o średn. wylewu 19 cm, 23 cm, 33 cm i 35 cm (ryc. 11h). Mniejsze naczynia zawierają domieszkę schudzącą najczęściej w postaci drobno- i średnioziarnistego tłucznia, a natomiast formy duże — średnio- i gruboziarnistego tłucznia, sporadycznie bardzo gruboziarnistego. Grubość ścianek waha się od 0,7 do 0,8 cm i 1 cm. Cechą charakterystyczną tych naczyń jest bardzo urozmaicona ornamentyka wykonana grzebykiem i rurkowatym stempelkiem (ryc. 23). Podobnie jak naczynia jajowate nie stanowią one jednolitego zespołu pod względem poziomu wykonania — jedne są bardziej, inne znów mniej starannie wykonane.

Wazy baniaste, szerokootworowe i niskie występują nielicznie (ryc. 15a). Posiadają one wylewy lejkowato rozchylone o średn. 19—25 cm, a krawędzie zaokrąglone lub ukośnie ścięte oraz zaokrąglone załomy brzuśca. Ścianki na załomach brzuśców są wyraźnie zgrubiałe. Naczynia te są pozbawione ornamentu. Powierzchnie ścianek są lekko „tłustawe”, dobrze wygładzone. Zawierają one domieszkę schudzącą dość liczną w postaci średnio- i gruboziarnistego tłucznia.

Ogólnie, ceramikę topolińską zdobi powszechnie ornament grzebykowy. Najczęściej spotykanymi wątkami są pasma kilkakrotnej linii falistej, zygzaki, nakłucia, krótsze i dłuższe żłobki poziome i pionowe, do-

¹² *Tamże*, s. 244—246, ryc. 9—11.

Ryc. 22. Topolno, pow. Świecie. Części przydenne i dna ze śladami techniki wykonania; a—b — z wykopu VI warstwy IIb, c—f — z wykopu VII warstwy Va

Fig. 22. Topolno, Świecie district. Bottom and parts near the bottom, with traces of the production technique; a—b — from excavation VI, layer IIb, c—f — from excavation VII layer Va

okolne żłobki, ukośne krzyże, ukośna kratka, rzadziej prosta, niekiedy motyw sosenek. Sporadycznie występuje ornament wykonany stempelkiem rurkowatym, pustym w przekroju, a niekiedy z wpisanym krzyżykiem (ryc. 23).

Do den naczyń górą obtaczanych zaliczono całe dna i fragmenty z odciskami osi koła oraz fragmenty bez odcisków osi, ale analogiczne do pierwszych pod względem ogólnych cech morfologicznych i technolo-

Wzrost	Wzrost	Wzrost	FORMY NACZYŃ ZDOBIANYCH	WĄTKI ZDOBNICZE									
I-III	I		S										
III	IIa												
I		1											
III	1												
IV	4		I										
VI	IIb												
I	5												
III	7												
VII	Va		S										

Ryc. 23. Topolno, pow. Świecie. Przegląd form naczyń górą obtaczanych zdobionych i wątków zdobniczych w układzie stratygraficznym

Fig. 23. Topolno, Świecie district. A review of the forms of top-turned, decorated pots, some of the designs, stratigraphically

gicznych. Dna są przeważnie płaskie ze śladami podsypki i z wklęsłymi lub też wypukłymi odciskami osi (ryc. 11f, n; 15d). Część den posiada brzegi proste, a część zaakcentowane małą stopką (ryc. 15d). Niekiedy krawędzie den są nieregularne, z odciskami palców. Na niektórych występuje regularny pierścień dookoła, a czasami tylko na jednym odcinku obwodu dna (ryc. 22e, f). Niekiedy na stronie zewnętrznej są odciski roślin, a na wewnętrznej ślady ugniatań i zagładzania. Analogicznie jak przy górnych fragmentach naczyń zauważa się wśród den różnicowanie pod względem poziomu wykonania. Niejednokrotnie wykonanie jest prymitywne, tak że gdyby nie odcisk osi można by przypuszczać, że dno pochodzi od naczynia nieobtaczanego. Najczęściej występują dna o średnicach 5, 7 i 9 cm, rzadziej natomiast o średnicach 10–13 cm. Grubość ścianek den waha się od 0,5 do 1,5 cm. Zawierają one domieszkę schudzącą w postaci drobno-, średnio i gruboziarnistego tłucznia.

Części przydenne nawiązują do den pod względem techniki wykonania oraz cech morfologicznych. Podobnie jak dna, posiadają po stronie wewnętrznej i zewnętrznej ślady ugniatań i zagładzania, czasami dość głębokie, pionowe bruzdy (ryc. 22).

Ogólnie omawiana ceramika górą obtaczana została wypalona na kolor — w większości — szary, a mniej licznie na brunatnoszary i brunatny. Przełomy są najczęściej jedno- i dwubarwne, rzadziej trójbarwne. Obtaczana jest przeważnie tylko na krawędzi, wyjątkowo także na szyjce lub dalej do załomu brzuśca.

W całej masie materiału dominuje ceramika zdobiona. Niezdobiona stanowiła natomiast większość tylko w zewnętrznym licu wału, tj. w warstwie II wykopu VI i Va-b wykopu VII, gdzie była reprezentowana przez formy słabo profilowane, jajowate i dwustożkowate. W pozostałych jamach i warstwach występowały tylko formy słabo profilowane.

Z ceramiki zdobionej reprezentowane są w warstwach przeważnie formy słabo profilowane i dwustożkowate. W niektórych warstwach, np. IIa wykopu III i w warstwie IIb wykopu I, II i VI oraz w kilku jamach, występowały również formy jajowate.

W obydwu grupach, w ceramice zdobionej i niezdobionej, dominują naczynia średnie, o średnicach wylewów 15—20 cm. Rzadszym natomiast znaleziskiem są małe naczynia o średnicy wylewu 9—13 cm oraz duże o średnicy 22—35 cm.

Analiza porównawcza ceramiki topolińskiej jest dość utrudniona na skutek braku większej ilości całych naczyń. Poza dwoma całymi okazami, dysponujemy tylko drobnymi fragmentami. Pod względem formy i ornamentu znajdujemy analogie przede wszystkim wśród naczyń odkrytych w Grucznie, pow. Świecie, na terenie osady otwartej, datowanej na IX—X w. oraz na grodzisku z okresu IX—XI w.¹³ Trudno w tym wypadku odwoływać się do konkretnego zespołu, gdyż materiał ten jeszcze jest nieopublikowany, a znam go tylko wstępnie z autopsji. W wyniku ogólnych porównań obydwu materiałów zaznaczają się też pewne różnice. W Topolnie na przykład mamy więcej niż w Grucznie ceramiki niezdobionej. Wśród zdobionej natomiast większe bogactwo wątków obserwuje się na ceramice z Gruczna. A na obydwu porównywanych stanowiskach stwierdza się współwystępowanie ceramiki górą obtaczanej z całkowicie obtaczaną, z tą jednak różnicą, że druga grupa liczniej jest reprezentowana w Grucznie i przewyższa topolińską pod względem technicznym. Można by więc przypuszczać, że znajomość tej techniki dotarła do Topolna z Gruczna, co nie jest wykluczone, Gruczno bowiem w stosunku do Topolna było prawdopodobnie grodem nadrzędnym, o czym możemy wnioskować na podstawie ostatnich odkryć w Grucznie. Dalsze analogie do ceramiki z Topolna znajdujemy na terenie Krajny, Kujaw, Wielkopolski północnej oraz Pomorza Wschodniego i Środko-

¹³ R. Boguwołski, *Badania archeologiczne grudziądzkiego Muzeum w roku 1968*, „Informator Muzeum w Grudziądzu”, R. 10, nr 1 (79), s. 3—7.

wego. Największa jednak zbieżność istnieje z materiałem pochodzącym z Ujścia, pow. Chodzież, gdzie mamy odpowiedniki dla wszystkich form naczyń¹⁴. Na przykład analogiczne do topolińskich niezdobionych, słabo profilowanych, znajdujemy w Ujściu w warstwach datowanych na koniec VII do początku IX w.¹⁵, ponadto na stanowisku 1 w Zamczysku¹⁶, pow. Bydgoszcz, w wale i w fosie dookolnej grodziska z okresu VI do połowy X w.; jak również w Więcborku, pow. Sępólno Krajeńskie¹⁷ na osadzie otwartej z VIII—IX w. Na tych samych stanowiskach istnieją analogie do naczyń górą obtaczanych zdobionych, słabo profilowanych i jajowatych, oprócz tego w materiale pochodzącym ze stanowiska przy ul. Wieżowej 2—4 w Poznaniu¹⁸, w warstwie z początku XI w.

Do form dwustożkowatych materiały porównawcze znajdujemy w Lisewie¹⁹, pow. Wąbrzeźno, w osadzie z VIII w. oraz w Ujściu, pow. Chodzież²⁰, w warstwach z IX do połowy X w.

Ceramika całkowicie obtaczana występowała w zasadzie sporadycznie na badanym stanowisku — została znaleziona w liczbie 249 ułamków. Największą liczbę ułamków odkryto w warstwie I poszczególnych wykopów oraz w warstwie IIa, wykopu III, a ponadto w skupisku kamieni nr 1 i w jamie 1 w obrębie wałów²¹. Najmniej licznie występowała w jamie 4 i 7 wewnątrz grodu, jak również w jamie 5 pod wałem i w jamie 8 odkrytej na skłonie grodziska. W większości zachowały się ułamki brzuśców naczyń, a zaledwie 26 wylewów, 6 den i 4 części przydenne. Z uwagi na małe fragmenty górnych partii naczyń trudno określić ich formę. Charakteryzują się one słabo zaakcentowanymi szyjkami oraz wylewami lekko rozchylonymi lub też silnie przegiętymi na zewnątrz z pionowo ściętymi lub profilowanymi krawędziami. Są one zdobione zazwy-

¹⁴ L. Leciejewicz, *Ujście we wczesnym średniowieczu*, „Polskie Badania Archeologiczne”, t. 8, 1961, s. 32, 43, 67.

¹⁵ L. Leciejewicz, o. c., s. 22, 36, 58—59, ryc. 12, 30.

¹⁶ Cz. Potemski, G. Wilke, *Wyniki prac wykopaliskowych w Zamczysku w pow. bydgoskim na stanowisku 1*, „Prace Komisji Historii”, t. 4, 1967, s. 14, ryc. 12 a, i—l, s. 23, ryc. 21 f.

¹⁷ G. Wilke, *Wyniki ratowniczych prac wykopaliskowych w Więcborku pow. Sępólno Krajeńskie na stanowisku 1*, „Prace Komisji Historii”, t. 5, 1968, s. 31, ryc. 9.

¹⁸ A. Dymaczewski, *Badania wykopaliskowe w ogrodzie przy ul. Wieżowej 2—4 w Poznaniu w latach 1939, 1950—1953*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 3, 1961, s. 207, tabl. V.

¹⁹ J. Delekt, *Badania na podgrodzium w Lisewie w pow. wąbrzeskim w Ziemi Chełmińskiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 16, 1939, reedycja 1948, s. 304, tabl. LIX, ryc. 3.

²⁰ L. Leciejewicz, o. c., s. 32, ryc. 32:7, s. 48, ryc. 58, s. 51, ryc. 61, s. 73, ryc. 89.

²¹ E. Kuszewska, o. c., s. 247, ryc. 12, s. 248, ryc. 13.

Tabela 3

Zestawienie zabytków ruchomych odkrytych na stanowisku 1 wewnątrz grodu

Wykop	W-wa jama	C e r a m i k a																		Kości i wyr. kościane				Meta- le		Paciorki szkl.		
		Razem	nieobtaczana						górną obtaczana						całkowicie obtaczana						nieokreśl. prześliki	kości	szydła, igły	łyżwy	inne		noże	inne
			w-1	b-ce	cz. p.	dn.	p-ce	razem	w-1 zd.	w-1nzd.	b-ce	cz. p.	dn.	razem	w-1	b-ce	cz. p.	dn.	razem									
I-VII	I	121	—	—	—	—	1	1	20	3	59	—	—	82	—	38	—	—	38	—	—	167	—	—	—	—	—	—
I, III	II a	638	3	14	—	1	130	148	26	4	353	6	2	391	15	77	3	4	99	—	1	490	2/3	—	—	2	1	—
I, III	s. 1	136	—	—	—	—	—	—	10	4	89	4	1	108	2	26	—	—	28	—	1	30	—	—	—	—	—	—
III	j. 1	133	1	—	—	—	—	1	7	3	104	3	—	117	5	9	1	—	15	—	—	97	—	—	—	—	—	—
III	j. 2	2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
IV	j. 4	4	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	2	1	—	—	3	—	—	47	—	—	1	—	—	—
III	j. 7	65	—	—	—	—	4	4	3	4	12	—	—	19	3	—	—	—	3	39	—	17	—	—	—	—	—	—
Razem: 1099			4	14	—	1	136	155	67	18	617	13	4	719	27	151	4	4	186	39	2	848	2/3	—	1	2	1	—

Objaśnienie skrótów:

p-ce — brzuśce, cz.p. — części przydenne, dn. — dna, j. — jama, nieokreśl. — nieokreślone, n.zd. — niezdobione, p. — palenisko, p-ce — prażnice, pk. — pokrywa, s. — skupisko, szkl. — szklane, w-wa — warstwa, w-1. — wylew, zd. — zdobione.

czaj począwszy od szyjek i brzegów, dookólnymi żłobkami, niekiedy w kompozycji z kratkowanym ornamentem stempelkowym. Zawierają domieszkę tłucznia drobnoziarnistego i średnioziarnistego, a także grubo- i średnioziarnistego. Wypalone zostały na kolor brunatny i szary z przełomami jedno- dwu- i trójbarwnymi. Cechuje je niestaranność wykonania i nieregularne zdobienie. O wielkości tych naczyń można wnioskować na podstawie średnic wylewów. Wyróżniono mianowicie formy mniejsze o średnicach 11—12 cm i grub. ścianek 0,5—0,7 cm oraz formy szeroko-otworowe o średnicy 18—22 cm i grub. ścianek 0,6—1 cm (ryc. 15g, 7b).

Dna naczyń całkowicie obtaczanych są wklęsłe, czasami z pierścieniem dookólnym i śladami podsypki i nie posiadają znaków garncarskich. Pod względem cech morfologicznych i technologicznych nawiązują do górnych partii naczyń. Średnice den wynoszą 5, 7, 9—11 cm, a grub. ścianek 0,8—1,8 cm.

Ceramika całkowicie obtaczana występowała w zespołach razem z ceramiką górą obtaczaną, a w warstwie IIa wewnątrz grodu i IIb w wale także razem z ceramiką nieobtaczaną. Na uwagę zasługuje szczególnie fakt znalezienia ceramiki całkowicie obtaczanej w jamie 5 odkrytej pod wałem.

Analogii do naczyń całkowicie obtaczanych szukano na stanowiskach, na których współwystępowała ona podobnie jak w Topolnie razem z ceramiką górą obtaczaną, a więc w Grucznie, w Kruszwicy na stanowisku 17, w warstwie z XI w. oraz w Poznaniu przy ul. Wieżowej 2—4 w warstwach z XI i XII w.

Do materiału ceramicznego należą także 4 przeszliki, z tego 1 znaleziony w warstwie IIa wewnątrz grodu, 1 w palenisku oraz 2 w warstwie IIb w wypełnisku konstrukcji wału²². Wszystkie są dwustożkowate, lepienne ręcznie ze śladami obtaczania. Wykonane zostały starannie z gliny schudzonej piaskiej. Wysokość ich wynosi 2,2—2,5 cm, średn. załomu 2,6—2,9 cm, a średn. otw. 0,9—1,1 cm. Analogiczne przeszliki dwustożkowate, obtaczane, znane są na naszych ziemiach począwszy od X w.

Przedmioty kościane i rogowe

Przedmioty kościane są reprezentowane przez 4 igły, 3 szydła²³ i 1 łyżwę. Spośród nich 3 igły i 2 szydła znaleziono wewnątrz grobu w warstwie IIa, poza tym 1 igłę, szydło i łyżwę odkryto w warstwie IIb w wypełnisku wału. Igły występują w dwóch rodzajach — jedno z płaską główką, o szer. 0,7 cm i cienkim kołcem o dł. 7,5 cm, a drugie szerokie z płaską

²² *Tamże*, s. 248, ryc. 14, 274, ryc. 30 e.

²³ *Tamże*, s. 274, ryc. 30 e, s. 250, ryc. 15.

główką o szer. 1,5 cm i płaskim zaostrzonym kolcem o dł. 8,5 cm. Powierzchnia igieł jest dobrze wygładzona.

Szydła są wykonane z rurkowatych kości o dł. 7—8 cm, z jednej strony zakończone bloczkami stawowymi, z drugiej ukośnie ścięte. Zaostrzone końce są silnie wygładzone. Zarówno igły, jak i szydła należą do znalezisk powszechnych na stanowiskach wczesnośredniowiecznych i nie stanowią materiału datującego.

Łyżwa kościana, o dł. 22 cm, bez otworów na końcach (ryc. 10b), należy także do zabytków, które nie uściślają chronologii. W świetle odkryć wykopaliskowych łyżwy w takiej postaci były często używane we wczesnym średniowieczu, a przetrwały aż do XIX w.

Z rogu zachował się tylko półwytwór, po jednej stronie okorowany, o długości 18 cm i szer. 2—2,8 cm z zaostrzonym jednym końcem. W kształcie zbliżony jest do grotu oszczepu. Stanowi on albo półwytwór, albo też rylcowate narzędzie. Nie znaleziono do niego żadnej analogii.

Kości zwierzęce, odkryte w liczbie 1807 ułamków, są tu obok ceramiki najpowszechniejszym znaleziskiem. Analizie specjalistycznej zostaną poddane w późniejszym terminie, a wyniki będą opublikowane w następnym tomie „Pomorania Antiqua”.

Do przedmiotów żelaznych, nielicznych w Topolnie, należą 2 nożyki odkryte w warstwie IIa, haczyk znaleziony w wypełniisku wału w warstwie IIb oraz 5 fragmentów przedmiotów nieokreślonych, pochodzących z warstwy IIa i b.

Z nożyków zachował się tylko 1 w całości, charakteryzujący się jednostronnie wyodrębnionym trzpieniem. Długość noża wynosi 11,9 cm, a szer. głowni u nasady 0,9 cm. Analogiczne noże występują w warstwach osadniczych z różnych faz okresu wczesnośredniowiecznego.

Haczyk żelazny o długości 5,5 cm wykonany jest z płaskiego drutu. Znaleziony został w warstwie luźno i z tego względu trudno określić, do jakiej należał konstrukcji.

Ozdoby reprezentuje zaledwie jeden paciorek szklany odkryty w pierwszej warstwie konstrukcji wału²⁴. Należy on do grupy segmentowych, wydmuchiwanych, z bezbarwnego szkła alkalicznego, na co może wskazywać jego stan zachowania, mianowicie silne skorodowanie, łuszczenie, jak również opalizowanie²⁵. Składa się z dwóch nieregularnych owalnych członów o największej średnicy 0,8 i 0,9 cm i długości 1,5 i 1,3 cm. Paciorki tego typu spotyka się rzadko w materiałach wczesnośredniowiecznych w Polsce. Na naszych ziemiach stanowią one import bądź to z Eu-

²⁴ Tamże, s. 275, ryc. 30 b. W pierwszym sprawozdaniu określono mylnie barwę paciorka jako granatową.

²⁵ Analizy formalnej paciorka dokonał dr J. Oleczak.

ropy Zachodniej, bądź też z terenu Rusi²⁶. Jednak bez analizy technologicznej nie da się ustalić miejsca ich pochodzenia, jak też i chronologii.

Do ciekawych materiałów należy także proso zwęglone²⁷ znajdujące się w wypełnisku jamy 8, usytuowanej przy grodzie u podnóża wału, we wschodniej skarpie wzgórza. Znajezisko to stanowi przyczynek do poznania zaplecza gospodarczego grodu i osadnictwa przygodowego w Topolnie.

ZAGADNIENIA CHRONOLOGICZNE

Datowanie uchwyconych śladów osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Topolnie jest możliwe tylko w oparciu o ceramikę i stratygrafię. Przy ustalaniu chronologii na podstawie ceramiki wyłączono zespoły składające się z nietypowych ułamków brzuśców, a wzięto pod uwagę zespoły jedynie z charakterystycznymi fragmentami naczyń. W grę wchodzi zatem materiał uzyskany z warstwy IIa, z jamy 1, 4, 7 i skupiska kamieni nr 1, odkrytych wewnątrz grodu, następnie z warstw wyróżnionych w rozsypisku konstrukcji wału, mianowicie z warstw IIb-d i IIIa, w wykopie I, II i VI oraz z warstwy II, IIb, Va-b, zalegających w wykopie VII. Pod konstrukcją wału ciekawy inwentarz zawierały również jamy 3, 5 i palenisko 3.

Najistotniejszym faktem jest znalezisko ceramiki całkowicie obtaczanej pod konstrukcją wału w warstwie IV, w jamie 5 oraz w palenisku 3, a jednocześnie brak jej w pozostałych jamach 3 i 6 oraz w palenisku 2 — pod wałem, jak również w zewnętrznym licu wału, uchwyconym w wykopie VI — warstwa IIb — i w wykopie VII — warstwa Va-b.

Wnioskując ze stratygrafii, najstarszy poziom osadnictwa na badanym stanowisku reprezentuje warstwa IV oraz jamy 3, 5, 6, i paleniska 2, 3 odkryte pod wałem. Dostarczyły one ceramiki górą obtaczanej i całkowicie obtaczanej. Wśród ceramiki górą obtaczanej mamy formy słabo profilowane, jajowate i dwustożkowate, zdobione i niezdobione nawiązujące do materiału odkrytego w warstwach IIa i IIb, zalegających powyżej. W świetle analizy porównawczej formy ceramiki górą obtaczanej, pochodzącej z Topolna, posiadają analogie w materiałach z innych stanowisk, datowanych na VII—IX w., a nawet na X—XI w. Zważywszy jednak, że tak pod wałem, jak i w wale oraz wewnątrz grodu obok ceramiki nieobtaczanej i górą obtaczanej występowała ceramika całkowicie obtaczana, nie możemy ustalić zbyt wczesnej chronologii dla osadnictwa otwar-

²⁶ Z. A. Lwowa, *Steklannyje busy Staroj Ładogi*, „Archeologičeskij Sbornik”, t. 10, 1968, s. 80.

²⁷ M. Klichowska dokonała analizy zawartych w jamie szczątków organicznych.

tego na tym stanowisku. Ewentualnie przyjąć można, że nieliczna ceramika całkowicie obtaczana do jam i warstwy pod wałem dostała się w okresie budowy wału, a więc już w drugiej fazie osadnictwa, dopiero w 2 poł. X w. W tym czasie warstwa kulturowa z pierwszej fazy osadnictwa została zniszczona i wykorzystana przy wznoszeniu konstrukcji wału. Należy przy tym nadmienić, że w zewnętrznym licu wału nie znaleziono ceramiki całkowicie obtaczanej, a tylko nieobtaczaną i górą obtaczaną, w większości niezdobioną, co można by tłumaczyć tym, że w pierwszym etapie budowy wału na odcinku zewnętrznego lica brano na budowę warstwę kulturową z pierwszej fazy, nie zakłóconą jeszcze materiałem z następnej fazy osadnictwa. Sytuacja ta przemawiałaby za wcześniejszym datowaniem pierwszego poziomu osadniczego. Sumując wszystkie przesłanki winniśmy przyjąć, że założenie tu osady otwartej nastąpiło w IX lub nawet wcześniej, na przełomie VIII/IX w.

Drugą fazę osadniczą datuje się w oparciu o analizę ceramiki i stratygrafii na 2 poł. lub koniec X do pocz. XI w. Na ten czas przypada wzniesienie wału oraz założenie jam 1, 2, 4, 7, 8 i skupiska kamieni nr 1. Ponad jamami 1, 2 i skupiskiem 1, zagłębiającymi się w całość blisko wału, zalegała warstwa IIa na odcinku 15 m, o miąższości 5—100 cm, malejącej w kierunku centrum grodu. Była to przypuszczalnie warstwa pochodząca z rozsypiska wału i powstała po upadku grodu w wyniku późniejszych niwelacji terenu. Nie wykluczone, że przyjęta przy obecnym stanie badań chronologia grodu ulegnie przesunięciu, szczególnie jej dolna granica, w wyniku nowych odkryć na pozostałych grodziskach ziemi świeckiej.

ANALIZA ODKRYTYCH RELIKTÓW OSADNICTWA WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO

W wyniku analizy stratygrafii i materiału zabytkowego odkrytego na badanym stanowisku wyróżniono dwa nawarstwiające się na siebie poziomy osadnicze.

Pierwszy, najstarszy poziom osadniczy uchwycono w północno-wschodniej części grodziska pod konstrukcją wału, na działkach B i C wykopu I. Wiązą się z nim trzy koliste jamy 3, 5, 6 odkryte w bliskim sąsiedztwie w gliniastym podłożu oraz warstwa IV z dwoma paleniskami — 2 i 3.

Jamy posiadały zbliżone wymiary, mianowicie średnicę 120 i 125 cm oraz głęb. 95, 190 i 210 cm. Wypełniała je, od dołu począwszy, glina przemieszana z piaskiem, a oprócz tego w jamie 5 cienka warstewka — 5 cm — szarego piasku z zawartością węgla drzewnego. Powyżej zagłębiała się w jamy warstwa gliniastego piasku z resztkami bierwion drewnianych, grudek polepy i węgielków, stanowiąca pozostałość kon-

strukcji wałowej. Dostarczyły one ceramiki górą obtaczanej, a jama 5 również 1 ułamek ceramiki całkowicie obtaczanej. W świetle porównań, jak już wyżej powiedziano, ceramika górą obtaczana nawiązuje do występującej w wypełnisku konstrukcji wału oraz w warstwie uchwyconej wewnątrz grodu. Treść kulturowa jam nie daje możliwości jednoznacznej interpretacji ich funkcji. Można jedynie przypuszczać, że powstały one wskutek wybierania gliny na surowiec, lub też służyły jako zbiornik, może do przechowywania gliny.

Następnie, ze względu na budowę wału przynależnego do drugiego poziomu osadniczego, jamy te zostały zasypane. Z biegiem czasu, szczególnie po spaleniu wału osunęła się tu część jego zniszczonej konstrukcji. Warstwa IV, o miąższości ok. 5 cm, w postaci soczewki czarnobrunatnego piasku z gliniastymi plamami, zalegała na calcowym złożu gliniastym i obejmowała dwa paleniska — nr 2, odkryte fragmentarycznie o wymiarach 60×70 cm, i nr 3, odsłonięte w całości o wymiarach 90×85 cm. Składały się one z dwóch warstw kamieni w nieregularnym układzie i dostarczyły węgielków drzewnych, kości zwierzęcych, nielicznych łusek rybich oraz ceramiki wczesnośredniowiecznej górą obtaczanej. Ceramika górą obtaczana nawiązuje do form wyróżnionych w materiale pochodzącym z wałów. Ułamki naczyń całkowicie obtaczanych są drobne i stanowią tu nieliczne znalezisko. Warstwę IV wraz z paleniskami można traktować jako relikty ewentualnych domostw z osady otwartej, zniszczonych i przemieszanych w związku z niwelacją terenu pod konstrukcję wału. Większość zresztą obiektów mieszkalnych i gospodarczych z tego poziomu osadniczego uległa całkowitemu zniszczeniu w trakcie budowy wału wiążącego się z drugim poziomem osadniczym. Świadczy o tym wymownie chociażby przemieszanie warstewek różnych geologicznie pod stopą wału, jak również treść kulturowa warstwy wypełniającej konstrukcję wału, szczególnie nawiązania w ceramice.

Do drugiego poziomu osadniczego przynależy wał obronny i odkryte w obrębie wału skupisko kamieni nr 1, jak również jamy 1, 2, 4, 7 oraz jama 8 uchwycona u podnóża wału na skłonie wzniesienia. Ślady wału uchwycono w części północno-wschodniej na łuku krawędzi płaszczyzny wzgórza w wykopach I, II, VI oraz na krawędzi południowej w wykopie VII (ryc. 3, 8, 9, 12—14).

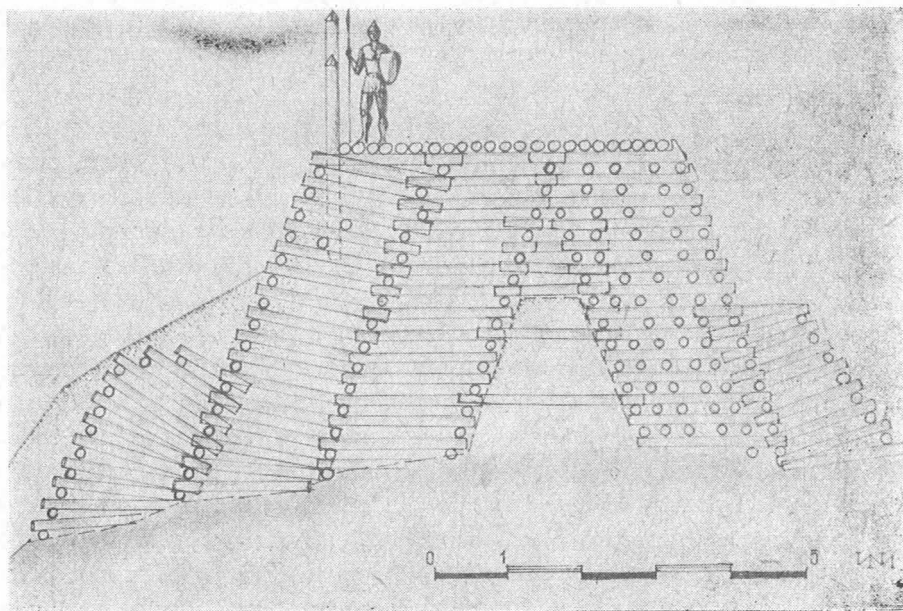
Z konstrukcją wału wiążą się różne pod względem treści geologicznej warstwy: IIb-c, IIIa-d odkryte w wykopie I, II i VI (ryc. 8, 9), a ponadto warstwy IIIa-c, IVa-b i Va-b zalegające w wykopie VII (ryc. 12—14). Na pierwszym odcinku warstwa IIb, piaszczysto-gliniasta o barwie jasnej żółto-brunatnej, z dużą ilością węgla drzewnego i grudek popiołu, jak również warstwa IIc, piaszczysta o barwie jasno-brunatnej, przeświecająca próchnym drzewnym, i warstwa IIIa, gliniasta, zawierały pozo-

stałości belek ze zniszczonej, częściowo spalonej konstrukcji wału. Miejscami zachowały się fragmenty belek leżących prostopadle i równoległe do biegu wału, na jednych odcinkach tworząc przekładkę, a na innych podkładkę (ryc. 8). Natomiast warstwa IIIb, gliniasto-wapienna, i warstwa IIIc, gliniasta o zabarwieniu silnie ugrowym, pełniły funkcję płaszcza dla konstrukcji zewnętrznego lica wału. Były one pozbawione zabytków. Następną warstwą IIId, piaszczysto-gliniasta, zbita, o barwie szarobrunatnej oraz warstwa IIId, piaszczysto-gliniasta, ciemnoszara, obie zalegające skłonem po zewnętrznej stronie, wzdłuż zewnętrznego lica wału, powstały zapewne na skutek denudacji (ryc. 9). Warstwa IIId stanowi przypuszczalnie ówczesny humus.

W wykopie VII ślady konstrukcji drewnianej wału posiadały warstwy: IIIa, gliniasta, jasnobrunatna z luźnym węglem drzewnym, i równoległa do niej, odgraniczona śladem belki i smugą piasku warstwa IIIb, piaszczysta, szarobrunatna, również z luźnym węglem drzewnym (ryc. 12—14). Występująca pod nią soczewka warstwy IVa, gliniasto-wapiennej, pulchnej, nie zawierała wprawdzie śladów żadnej konstrukcji wału, ale była zapewne ściśle z nią związana, przypuszczalnie jako izolacja lub jako umocnienie. Następnie, fragmenty spalonego i zniszczonego wału występowały w warstwie IVb, gliniastej, jasnobrunatnej, z nielicznym węglem drzewnym, biegnącej pasem w poprzek wykopu, zgodnie z linią wału. Ponadto warstwa Va, piaszczysta, szarozółtobrunatna, przesycona węglem drzewnym, zawierała fragmenty belek w układzie przekładkowym, jak również warstwa Vb, piaszczysta, jasnożółta (ryc. 13). Wymienione warstwy zalegają na gliniastym calcu przy krawędzi pierwotnej płaszczyzny wzgórza i tworzą rumowisko zewnętrznego lica wału. Od wewnętrznej strony, tj. od stoku wzgórza, podobnie jak w wykopie VI, konstrukcję wału pokrywała warstwa IIIc, gliniasta, ugrowa. W dolnej partii konstrukcję od zewnątrz umacniała warstwa piaszczysta z luźnymi kamieniami i soczewkami gliny. Obecnie analogicznie jak w wykopie VI na rumowisku wału zalegają warstwy denudacyjne, humusowe — warstwa I i II. Stratygrafia i treść kulturowa warstw w wymienionych wykopach wskazują na to, że wał wzniesiony został w konstrukcji drewniano-ziemnej i otaczał osadę dookoła zgodnie z biegiem krawędzi wzgórza (ryc. 3 i 24). Najbardziej był rozbudowany w miejscu połączenia grodziska z wyżyną po stronie bramy w części północno-wschodniej, gdzie najpełniej zachowała się jego konstrukcja. Przy krawędzi pozostałych wysokich zboczy, od strony niziny, konstrukcja w dużym stopniu uległa osunięciu i niwelacji, a poza tym była zapewne mniej rozbudowana. Przemawia za tym konfiguracja terenu i brak śladów w wykopie IV, położonym w pobliżu zachodniej krawędzi wzgórza (ryc. 1, 3).

Wał w części północno-wschodniej uchwycony w całej szerokości skła-

dał się z 6 równoległych segmentów, tzw. stosów, i u podstawy posiadał szerokość ok. 15 m. Kolejne segmenty określono, poczynawszy od wschodniej skarpy, liczbami 1—6. Jądro wału o szerokości 2,5 m stanowił nasyp piaszczysto-gliniasty, umacniany niewielkimi, luźnymi kamieniami i pojedynczymi belkami leżącymi w nierównych odstępach, prostopadle do biegu wału, jedna nad drugą, w powiązaniu z przyległymi stosami (ryc. 24). Ziemne jądro wału umocnione zostało pięcioma stosami —

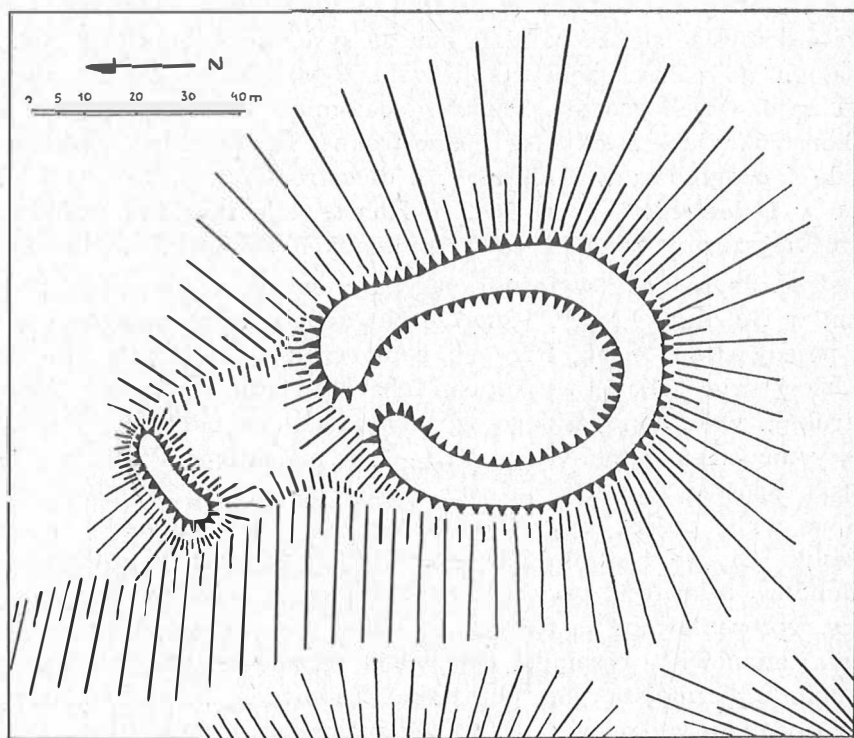

Ryc. 24. Topolno, pow. Świecie. Próba rekonstrukcji wału

Fig. 24. Topolno, Świecie district. Attempt to reconstruct the rampart

od zewnątrz stosem 1—3, a od wnętrza grodu stosem 5—6. Szerokość jądra wynosiła ok. 2,5 m u podstawy, a pozostałych stosów 2 m. Stos 1 zbudowano również na zasadzie podkładki jedno- i dwustronnej (rys. 24). szczególnych warstwach leżały prostopadle do biegu wału, oparte końcami z jednej zewnętrznej strony na pojedynczych legarach, ułożonych równolegle do linii wału. W stosie 2 i 3 zastosowano dwustronną podkładkę. Stos 5, o szerokości 3,5 m, przylegający do jądra wału od wnętrza grodu, stanowiła konstrukcja rusztowa składająca się z dość gęsto ułożonych bierwion prostopadłych do biegu wału i mniej licznych, równoległych, leżących w różnych odstępach. Następny, ostatni stos — 6 — zbudowano również na zasadzie podkładki jedno- i dwustronnej (ryc. 24). Poszczególne warstwy belek we wszystkich stosach przekładane były warstwami piaszczysto-gliniastymi, zawierającymi w dużej ilości drobne

grudki polepy i węgielki drzewne. Ogółem w stratygrafii wału udało się wydzielić 25 warstw fragmentów i śladów bierwion. W większości były one źle zachowane i słabo czytelne, niekiedy tylko jako smugi po belkach, a niekiedy były spróchniałe lub zwęglone. Ślady spalenizny świadczą o spaleniu wału. Uchwycona wysokość wału od strony zewnętrznej wynosiła 2,2 m, od wnętrza grodu najmniej 0,5 m. Zewnętrzne lico wału pokrywała z wierzchu warstwa gliniasta. Stos 6, stanowiący wewnętrzne lico wału, którego rozsypisko zawierała warstwa IIc, nie posiadał gliniastego zabezpieczenia. Zarówno w rzucie poziomym, jak i w profilu południowym, a szczególnie północnym, warstwa IIc, odcinała się wyraźnie

Ryc. 25. Topolno, pow. Świecie. Próba rekonstrukcji planu grodu
Fig. 25. Topolno, Świecie district. Attempt to reconstruct the plan of the stronghold

regularną linią od reszty warstw (ryc. 3). W wyniku ponownej analizy stratygrafii wnioskuje się, że w tym miejscu zaznaczyła się konstrukcja wschodniego skrzydła bramy grodu (ryc. 3, 25). Zachodnie skrzydło znajduje się dalej w kierunku zachodnim, poza zasięgiem działki D wykopu I. Z bramą wiąże się też zapewne trzywarstwowe skupisko kamieni,

zawierające niewielki węgiel drzewny i grudki polepy. W rzucie poziomym posiadało ono wymiary ok. 2×3 m. Zalegało głównie w działce D wykopu I oraz w działce A wykopu III, na gliniastym złożu. Zostało ono częściowo rozwleczone, na skutek czego nieczytelny jest jego pierwotny zasięg i układ kamieni. Przypuszczalnie stanowi ono pozostałość bruku kamiennego z bramy, a nie palenisko, jak sądzono pierwotnie.

Przedpiersie grodu było zlokalizowane w części północno-zachodniej i umocnione wałem poprzecznym oraz suchą fosą usytuowaną na przesmyku łączącym cypel z dalszym terenem wyżynnym (ryc. 24 i 25). Wykop V założony przy zachodniej krawędzi poprzecznej wyniosłości na przesmyku zawierał wprawdzie tylko jałową glinę bez zabytków, ale warstwa kulturowa czytelna w profilu na wschodnim stoku wyniosłości pozwala domyślać się, że należała ona do systemu obronnego grodu.

Analogii do całości konstrukcji wału topolińskiego nie znajdujemy wśród najbliższych grodów. Znane są natomiast poszczególne rozwiązania konstrukcyjne. Podkładkę jednostronną na przykład zastosowano w wale I podgrodzia w Gnieźnie²⁸, a dwustronną w fazie I wału grodziska w Daleszynie²⁹, pow. Gostyń. Konstrukcję rusztową podobną do topolińskiej znamy również ze wspomnianych stanowisk w Daleszynie i Gnieźnie. Jądro wału w formie nasypu ziemnego występowało między innymi w Gołańczy Pom.³⁰, jednakże bez dodatkowych umocnień w postaci pojedynczych belek, leżących poprzecznie i wiążących dwa przyległe stosy (ryc. 24). Z wyjątkiem tego rozwiązania, ogólnie ujmując, konstrukcja wału topolińskiego w założeniach nie odbiega od systemu budowy umocnień obronnych w VIII—X w. na terenie Pomorza i Wielkopolski. Spośród zabytków luźnych, jakich dostarczyły warstwy wyróżnione w wale, przede wszystkim należy wymienić ceramikę, a nadto 2 przęśliki, 1 łyżkę, 1 szydło, 1 fragment igły, 4 fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych, paciorek szklany i liczne kości zwierzęce. W ceramice reprezentowane są trzy grupy różne pod względem techniki wykonania, mianowicie ceramika całkowicie ręcznie lepiona, nieobtańczana, następnie najliczniejsza, górą obtańczana i całkowicie obtańczana. Na przykład na odcinku wykopów I, II, VI 98% stanowi ceramika górą obtańczana, 0,6% ceramika nieobtańczana i 2% całkowicie obtańczana. Materiał ten nie określa ściśle czasu wzniesienia wału, gdyż został w nim wtórnie zlokalizowany, a pochodzi ze starszego poziomu osadniczego datowanego na

²⁸ K. Żurowski, *Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego Gniezna*, „Archeologia Polski”, t. 1, 1957, s. 181 i nn.

²⁹ Z. Hilczerna, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (St. 2) w pow. gostyńskim*, Poznań 1960, s. 63.

³⁰ W. Łosiński, *Badania Wykopalskie Stacji Archeologicznej Kołobrzeg IHKM PAN w 1961 roku*, „Sprawozdanie Archeologiczne”, t. 15, 1963, s. 180.

przełom VIII/IX do 2 poł. X w. Zważywszy jednak, że ceramika całkowicie obtaczana stanowiła w inwentarzu wału bardzo nieliczną grupę, możemy przyjąć, iż założenie grodu nastąpiło w początkowym okresie upowszechniania techniki całkowitego obtaczania naczyń, a więc pod koniec 2 poł. X w.

W obrębie wału, wewnątrz grodu, pod warstwą IIa o największej miąższości przy samym wale, w działce A wykopu III uchwycono na głębokości 70—80 cm jamę 1 i 2, a w działce D na głębokości 30 cm jamę 7, oraz w części południowo-zachodniej, w wykopie VI, na głębokości 15—20 cm jamę 4 (ryc. 3). Jamy zagłębiały się w gliniaste podłoże, ale częściowo zostały rozwleczone.

Jama 2 była usytuowana w bliskim sąsiedztwie bruku kamiennego w bramie, po stronie wschodniej, a od południa graniczyła z jamą 1.

Jama 1 o wymiarach $1 \times 2,30$ m i głęb. 0,90 m posiadała wielowarstwowe wypełnisko, na które składały się, od dołu począwszy: 1. czysty piasek, 2. warstwa gliniasta z nielicznym węglem, 3. czysty piasek, 4. gлина zbita, przesycona węglem drzewnym, polepą i przypuszczalnie rozłożonymi częściami organicznymi, 5. warstwa piaszczysta z luźnymi kamieniami, 6. warstwa piaszczysta z rozlasowaną polepą i węglem drzewnym. W stratygrafii tej są czytelne przynajmniej dwie fazy użytkowania jamy, oddzielone warstewkami czystego piasku. W materiale ceramicznym pochodzącym z jamy nie zaznaczają się fazy uchwytnie w stratygrafii. W ceramice wyróżniono 0,8% ręcznie lepionej, nieobtaczanej, 88% górą obtaczanej i 11,2% całkowicie obtaczanej. Ułamki naczyń z trzech wymienionych grup współwystępowały na różnych głębokościach, a także w najniższej warstwie osadniczej, tj. w drugiej. Kolejne niwelacje w jamie następowały widocznie w krótkich odstępach czasu nie obejmujących istotnych i zauważalnych przemian w technice wykonania ceramiki na badanym stanowisku. Powstała ona zapewne w 2 poł. X w., na co wskazuje występująca w I poziomie osadniczym ceramika całkowicie obtaczana. Odnośnie do funkcji jamy trudno wypowiedzieć się autorytatywnie na podstawie uchwyconego fragmentu, zważywszy jej stan zachowania. Można się jedynie domyślać, że stanowiła ona domostwo półziemiankowe.

Podobnie może być interpretowana jama 2 o wymiarach $110,5 \times 2$ m i głęb. 0,70 m. Wypełniały ją w zasadzie tylko dwie warstwy, licząc od dołu: 1. czysty piasek, 2. piasek przesycony rozlasowaną polepą i węglem drzewnym, z luźnymi kamieniami. Następna warstwa była niwelacyjna i zalegała daleko poza zasięg jamy dochodząc do położonego wyżej bruku. Dostarczyła ona tylko 2 mało charakterystycznych ułamków ceramiki, na podstawie których nie można wnioskować nic odnośnie do chronologii. Stratygrafia jamy 1 i 2 oraz ich usytuowanie sugeruje, że

były one sobie współczesne. Obydwie bowiem jamy stykały się górnymi krawędziami na linii średnic. Dna posiadały nieregularne, nieckowate, wyrównywane czystym piaskiem. Nie wykluczone, że należały do jednego domostwa. Z uwagi na to, że warstwa niwelacyjna zalegająca ponad jamami obejmowała zasięgiem także bruk kamienny w bramie można przyjąć, że były współczesne bramie.

Następnym śladem nieokreślonego bliżej obiektu z zabudowy wnętrza grodu może być uchwycona pod warstwą IIa, na działce B, przy wschodniej ścianie profilowej wykopu III, ukośna smuga szarego piasku, wiążąca się ze skupiskiem 30 okrągłych plamek szarego piasku. Przeciętna średnica plamek wynosiła 0,5 cm, a głęb. 1,5–2 cm (ryc. 3, 4). Stanowią one przypuszczalnie ślady kołków, a układ ich sugeruje, że natrafiono tu na ślad konstrukcji plecionkowej.

Trudniej nieco określić funkcję skupiska 5 plam szarego piasku, występujących po wschodniej stronie smugi na działce C, przy wschodnim profilu. W dwóch większych plamach o głęb. 10 i 60 cm oraz średn. 2×3 cm, znajdujących się w odstępach 1,20 m, można by dopatrzeć się śladów narożnych słupów z konstrukcji nieokreślonej bliżej budowli (ryc. 4).

Podobnie nie udało się wyjaśnić funkcji skupiska kamieni, odsłoniętego na złożu gliniastym w południowo-zachodnim narożniku działki C wykopu III (ryc. 4). Skupisko w rzucie poziomym przypominało kształtem narożnik i zagłębiało się w zachodnią ścianę profilową. Ze względu na to, że zostało odkryte w niewielkim fragmencie oraz z braku charakterystycznego materiału zabytkowego nie zdołano ustalić, z jakim wiąże się obiektem.

Najdalej ku środkowi wnętrza grodu wysunięta jest jama 7, odsłonięta w całości pod warstwą humusu. W rzucie poziomym posiadała ona kształt kolisty, a w przekroju nieckowaty oraz średn. 1 m, a głęb. 0,60 m. Wypełnisko jamy składające się, od dołu począwszy, z dwóch warstw gliny i trzeciej piaszczystej, przesyconej węglem drzewnym z dużą ilością kości zwierzęcych, oraz ułamków prątnicy, nasuwa przypuszczenie, że pełniła ona funkcję paleniska. W ceramice znalezionej w jamie, obok 19 ułamków naczyń górą obtaczanych, są 3 ułamki naczyń całkowicie obtaczanych, które datują ją na 2 poł. X w.

Na przeciwległym krańcu grodziska, w dość znacznym oddaleniu od opisanego zespołu reliktyw osadnictwa, w pobliżu południowo-wschodniego zakola wału, w wykopie IV, odsłonięto fragmentarycznie, bezpośrednio pod humusem jamę 4 (ryc. 3). Posiadała ona średnicę 1,20 m i głęb. 1 m, a kształt w przekroju półowalny. Wypełnisko jej składało się z czterech warstewek piaszczystych i piaszczysto-gliniastych zawierających dużą ilość węgla drzewnego, kamieni oraz dość liczne kości

zwierzęce. Powyższa treść kulturowa jamy świadczy, że pełniła ona funkcję paleniska, które było kilkakrotnie użytkowane. Cztery ułamki ceramiki znalezionej w jamie, z których 3 pochodzą od naczyń całkowicie obtaczanych, w świetle analizy porównawczej datują ją na koniec X lub na pocz. XI w.

Warstwa IIa zalegała ponad jamami, z największym nasileniem bezpośrednio przy wale, a zanikała stopniowo w kierunku centrum grodu. Nie stwierdzono jej np. w działce D—E wykopu III ani też w wykopie IV. Stanowi ona już niewątpliwie trzecią fazę osadnictwa na badanym stanowisku. Powstała przypuszczalnie po zniszczeniu i upadku grodu na skutek denudacji i mechanicznej niwelacji terenu dla celów uprawy rolnej. W rezultacie uległy zniszczeniu różne obiekty zabudowy grodu i z tego względu warstwa ta zawiera materiał ceramiczny nawiązujący do pochodzącego z zalegających pod nią jam oraz wału.

Do reliktyw drugiej fazy osadnictwa należy też jama 8 (ryc. 18), usytuowana na wschodnim skłonie wzgórza ponad obecną drogą wiodącą wzdłuż krawędzi grodziska. Charakteryzuje się ona lejowatym w przekroju kształtem i głęb. 90 cm oraz wielowarstwowym wypełniskiem. Składało się na nie 5 warstw różnych pod względem treści geologicznej i kulturowej, mianowicie licząc od dołu: 1. warstwa gliny zielonkawo-brunatnej, 2. piasku jasnożółtego, 3. warstwa gliniasto-piaszczysta przesycona zwęglonym prosem i węgielkami drzewnymi, z zawartością skupiska kamieni oraz kości zwierzęcych i kilku ułamków naczyń, 4. warstwa polepy o barwie ugrowej z węgielkami drzewnymi, 5. warstwa szarej, zbitej gliny. Sądząc z opisanej treści kulturowej, jama mogła służyć do prażenia prosa. Na drugą fazę osadnictwa datowana jest na podstawie materiału ceramicznego.

WNIOSKI KOŃCOWE

Wyniki badań przeprowadzonych na stanowisku 1, położonym na cyplu wysoczyzny morenowej w Topolnie, pozwalają na ustalenie, że pomiędzy przełomem VIII i IX w. a 2 poł. X w. powstała tu osada otwarta. Następnie na jej miejscu w 2 poł. X w. został założony gród obronny, który przestał istnieć w końcu X lub na pocz. XI w.

Umocnienia obronne w postaci wału drewniano-ziemnego, otaczały osadę dookoła, zgodnie z linią krawędzi wzgórza (ryc. 24, 25). Dostęp do grodu znajdował się od strony północno-zachodniej i był zabezpieczony suchą fosą oraz wałem poprzecznym, usytuowanym na przesmyku łączącym cypel z okolicznym terenem wyżynnym. Po stronie bramy wał posiadał największą szerokość, wynoszącą ok. 15 m u podstawy,

a w pozostałej części obwodu był znacznie węższy. Po odliczeniu części powierzchni, jaką przypuszczalnie mógł zajmować wał, wewnątrz grodu pozostawała przestrzeń o wymiarach 30×40 m (ryc. 25).

Zabudowa wnętrza grodu miała charakter prymitywny i bez jakiegoś generalnego planu, skupiała się blisko wału, szczególnie w części północnej, z pozostawieniem wolnego centrum. Łącznie odkryto 7 fragmentów obiektów zabudowy, sugerujących, że występowały tu domostwa w formie półziemianek i chat plecionkowych oraz otwarte paleniska, zagłębione w złożu gliniastym. Oprócz tego znajdowało się bliżej nieokreślone czworoboczne założenie gospodarcze lub mieszkalne, o podbudówce zbudowanej z kamieni (ryc. 3).

Osadnictwo przyrodowe skupiało się po stronie wschodniej i południowo-wschodniej, na co wskazuje konfiguracja terenu (ryc. 1), a szczególnie ceramika znajdowana na przyległych polach oraz produkcyjna jama 8 z zawartością prosa, odkryta u podnóża wału, na wschodnim zboczu wzgórza.

Wyniki badań wewnątrz grodu świadczą o luźnej zabudowie, a przy tym reprezentującej niski poziom w zakresie budownictwa i rozplanowania osady.

Inwentarz ruchomy pochodzący z grodziska, ubogi i mało zróżnicowany, stanowi jedynie ceramika, kości zwierzęce, 2 szydła kościane, 2 igły i 2 noże (zestawienie nr 3). Materiał ten w nawiązaniu do charakteru oraz stopnia zasiedlenia grodu, z jednej strony, a z rozwiniętą formą umocnień, z drugiej strony, wskazuje na słaby rozwój stosunków społeczno-gospodarczych grodu i jego zaplecza. Nieliczne ślady zasiedlenia, jak też stratygrafia nie znamionująca stabilizacji w osadnictwie, nasuwa przypuszczenie o krótkotrwałym funkcjonowaniu grodu. Jednocześnie wniosując dalej z przytoczonych przesłanek można się domyślać, że gród pełnił drugorzędną rolę we wczesnym średniowieczu.

Zagadnienie roli i upadku grodu omówiono szerzej w pierwszym sprawozdaniu³¹. Nowe materiały pozwalają w zasadzie na podtrzymanie wniosku, że gród w Topolnie, położony w pobliżu pogranicza plemiennego pomorsko-polańskiego³², powstał w celu umocnienia granicy terytorium plemiennego, w związku z polityką Mieszka I zmierzającą w kierunku przyłączenia Pomorza do konsolidującego się Państwa Polskiego. W łańcuchu grodów nadwiślańskich, mianowicie w Świeciu, Grucznie i Topolnie, pow. Świecie n/Wisłą, oraz w Zamczysku i Wyszogrodzie, pow. Bydgoszcz, usytuowanych pomiędzy ujściem Brdy i Wdy, w świe-

³¹ E. Kuszewska, o. c., s. 282—285.

³² L. Leciejewicz, *Z badań nad kształtowaniem się ośrodków grodowych na pograniczu pomorsko-wielkopolskim we wczesnym średniowieczu*, „*Slavia Antiqua*”, t. 6, 1959, s. 134—138.

tle najnowszych badań najstarszą metrykę posiada Zamczysko, datowane na VI—IX w.³³ Następnie należy wymienić gród w Grucznie z IX—XI w.³⁴, w Topolnie z 2 poł. X — pocz. XI w., w Wyszogrodzie, z końca XI — poł. XIV w.³⁵, Świecie z XIII—XIV w. Wynikałoby stąd, że po upadku Zamczyska, uznanego za przyczółek osadnictwa polańskiego³⁶, powstał gród w Grucznie, który dopiero w 2 poł. X w. został umocniony przez gród w Topolnie, zlokalizowany o 7 km dalej w kierunku południowym. Ta tendencja zabezpieczenia od południa sugeruje, że z tego kierunku spodziewano się natarcia. Łączność i sygnalizację pomiędzy dwoma grodami ułatwiała doskonała widoczność i szlak drożny biegnący krawędzią wyżyny.

W wyniku porównań materiałów archeologicznych pochodzących z grodu w Zamczysku i w Grucznie, Topolno przedstawia się jako gród ubogi, krótko funkcjonujący i nie stanowiący ośrodka władzy feudalnej, a raczej pełniący rolę strażnicy pogranicza, a zarazem szlaku handlowego. Ośrodka władzy w tym czasie na omawianym terenie należałoby się spodziewać w Grucznie, które przypuszczalnie w wyniku późniejszych przemian społeczno-politycznych w XII w. utraciło znaczenie na korzyść Świecia.

Upadek grodu w Topolnie nastąpił na skutek spalenia wału, przypuszczalnie w związku z utarczkami polańsko-pomorskimi, być może w ramach programu politycznego Mieszka I. Następnie, w końcu XI — pocz. XII w. rolę bastionu pomorskiego na południu pełnił Wyszogród, utracony w 1113 r. po podboju Pomorza przez Bolesława Krzywoustego.

FINAL RESULTS OF RESEARCH ON THE EARLY MEDIAEVAL FORTIFIED SETTLEMENT AT TOPOLNO, ŚWIECIE NAD WISŁĄ DISTRICT

(Summary)

The ruins of the Topolno fortified settlement are situated on an oval promontory of a morainic rise, on a so-called „Plate” on the left bank of the Vistula valley on the Gruczno-Topolno road. The fortified settlement is connected to the upland area by an isthmus with a moat and transverse rampart. (Fig. 1).

³³ Cz. Potemski, G. Wilke, o. c., s. 57—58.

³⁴ R. Boguwolski, o. c., s. 6.

³⁵ L. Rauhut, J. Rauhut, Cz. Potemski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Fordonie, pow. Bydgoszcz na grodzisku „Wyszogród”, w roku 1958*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 26, 1959—1960, z. 3—4, s. 162; L. Leciejewicz, *Z badań...*, s. 162—167; Cz. Potemski, *Problematyka badań archeologicznych w pow. bydgoskim*, „Prace Komisji Historii”, t. 1, 1963, s. 18.

³⁶ Cz. Potemski, G. Wilke, o. c., s. 58.

There is no mention of the Topolno stronghold, the ruins only being known from subject literature from the end of the XIXth century.

The main trend of excavations on the site of the ruins in 1960 was the social-economic and political-administrative organization on the East Pomeranian southern periphery prior to the establishing of the Świecie castellany. The assumption was the establishing of the function, character and chronology of settlements in the region. It was also intended to study the forms and extent of fortifications, stronghold plan and building forms inside the stronghold.

Excavation work was initially of a preservation-sounding character, being planned for one season, but was successively extended to cover five seasons in 1960—62 and 1964—65. The results of work in 1960—62 and detailed data concerning location state of objects, research history and the problem of settlement in the region, were published in „Pomerania Antiqua” Volume I. This paper gives the results of the 1964—65 second stage research and conclusions.

According to the research assumptions, seven excavation sites were marked out: — I—VII (fig. 2). Fragments of the rampart construction were unearthed in sectors A—D of excavation I and excavations II, VI and VII (fig. 3, 8, 9, 12—14). Settlement pits nos. 3, 5, 6, hearths 2 and 3, and settlement layer — layer IV were discovered in sectors B—C of excavation I under the rampart construction. A fragment of the stronghold gate, stone paving from the gate initially outlined by hearth 1 were noted in excavation I, sector D. Settlement pits 1 and 2 were discovered in sector A, also pit 7 in sector D of excavation III (fig. 6), as well as a concentration of 30 circular traces of stakes occurring in a diagonal line in sector B and a concentration of small pits along the line, also a pile of stones No. 2 in sector C (fig. 4). Settlement layer IIa lay above the pits in excavation I, sector D and excavation III sectors A—C. A fragment of pit 4 only, was discovered under the layer of humus in excavation IV. Barren clay was found in excavation V located on the western side of the transverse rampart, a 20—30 cm thick culture layer was uncovered on the eastern side.

It can be stated from results of analyses of stratigraphy and relics (specifications 1—3), that an open settlement was established on the site studied between the turn of the VIIIth and IXth centuries and the second half of the Xth century. In its place, a fortified settlement was formed in the second half of the Xth century, this same settlement having ceased to exist by the end of the Xth or beginning of the XIth century.

The relics of the open settlement include the 5 cm thick layer IV with three circular pits: 3, 5, 6 with diameters of 120—125 cm and depths 95, 190 and 210 cms., which were formed, most probably, by the extracting of clay; there are also two hearths: 2, 3, of 90 × 85 cms., comprising two layers of stones. These supplied top-turned and fully-turned pottery related to the material discovered in layers IIa and IIb occurring above.

The rampart elevation as well as the foundation of pits 1, 2, 4, 7, 8 and conglomerations of stones 1 and 2 (fig. 3), are attributed to the second settlement phase. The fortifications in the form of a wood-earth rampart encircled the settlement along the ridge of the hill (fig. 24, 25). The biggest construction with a width of 15 metres at the base, was in the northern part of the settlement on the same side as the gate. This comprised 6 parallel segments, so-called "stakes" (fig. 24). A sandy-clay mound, consolidated with small loose stones and single beams lying perpendicular to the rampart together with the adjacent stakes formed the nucleus of the rampart — stake 4 — with a width of 2.5 metres. The terrestrial

nucleus of the rampart was strengthened by five stakes with a width of 2 metres — on the outside stakes 1—3 (fig. 9) and on the inside of the stronghold, stakes 5—6. Stake 1 was built on a system of props consisting of the beams in the individual layers being placed perpendicular to the run of the rampart, supported on the outer side on single ground beams placed parallel to the rampart (fig. 8). Bilateral props were adopted in stakes 2 and 3. The 3.5 metre wide stake, 5 contiguous to the rampart nucleus from the interior of the stronghold, formed a scaffold construction. The last stake — 6 — was also built on a prop system. The individual layers of beams in all the stakes were interspaced with sand-clay layers containing a large amount of charcoal and lumps of loam, pottery and animal bones. A clay coating covered the outer face of the rampart. On the internal face of the rampart in the section studied, a gate was distinguishable from the other layers by a regular, straight line of wood dust in stake 6. Within the gateway was also a three-layer stone pavement measuring about 2×3 metres. The stronghold gate was situated on the north-western side and was protected by a dry moat and transverse rampart situated on the isthmus connecting the stronghold to the surrounding upland area. The interesting material originating from the rampart (specification 2), includes pottery some of which was hand moulded, not turned, then the most abundant — top-turned, and a few specimens of fully-turned (figs. 10—11, 15—16). The following relics were also found in the rampart: 2 spindle whorls, 1 bone stake, 1 bone awl, 1 fragment of a bone needle, 4 fragments of undefined iron objects and a glass bead. This material has most probably been secondarily located in the rampart and originates for the most part, from an older settlement layer dated as the turn of the VIIIth and IXth centuries to the second half of the Xth century. The small percentage of fully-turned pottery gives rise to the supposition that the rampart was founded as early as the second half of the Xth century.

The internal building lay-out of the stronghold was of a primitive character and was concentrated chaotically, close to the rampart in the northern part. There was an empty space in the centre of the stronghold. Fragments of seven building objects have been uncovered (fig. 3), two have been identified as semi-dugouts, one as a plaited hut, one as a pillared hut and 2 hearths sunk into the earth. No definite identification has been made of the fragment of stone construction. Pits 1 and 2 are probably semi-dugouts, their measurements being: 1. 2.30×1 m., 0.90 m. deep, with six layers of filling material; 2. 1.10×2 m., 0.70 m. deep, with two layers of filling material. 30 circular traces of grey sand constituting traces of pegs with a diameter of 0.5 cm and depth of 1.5 to 2 cm occurring on both sides of a sandy streak 2.10 m long and 0.15 — 20 m 10 wide (fig. 3, 4). 5 small pits with diameters of 25×40 cm, 22×20 cm, 35×12 cm, 15×10 cm; 10 and 60 cm deep, filled with grey sand, discovered near the grey sandy streak 2.5 m long (fig. 4) could probably be related with the pillared hut. Pits Nos. 4 and 7, circular in horizontal cross-section, with a diameter of 1×1.20 metres and depth of 0.60 and 1 metre (figs. 6—7) have been included among the sunken hearths. One of these had a three- and the other four-layer filling containing a large amount of charcoal, stones and animal bones. The conglomeration of stones — No. 2 — in the form of a corner measuring 2×1.5 metres penetrating the profile wall of the excavation belongs to an unidentified stone construction.

The moveable inventory of the stronghold (specification 3), poor and not of great variety, comprises mainly top-turned pottery, a few pieces of fully-turned, as well as animal bones, 2 bone awls, 2 bone needles, 2 iron knives.

After the destruction of the second phase settlement, due to denudation and later levelling of the terrain, the 5–100 cm layer IIa was formed, the biggest concentration being in the rampart over the gate remains and also above pits 1 and 2. This gradually disappeared towards the centre of the stronghold. The rubble of the rampart comprised the main culture contents, thus there is some relation between the pottery originating from the layer and the rampart. This source also gave none-turned, top-turned and fully-turned pottery (specification 3).

Pit 8, funnel-shaped in cross-section, with a diameter of 1 metre at the top, 0.30 m at the bottom and 0.90 m deep (fig. 16), is also one of relics of the second settlement phase. The contents of the five layers in this pit included millet, stones, charcoal and loam. It can be presumed thus from the culture material, that it served for the roasting of millet. The fact that it was situated on the eastern slope of the hill at the foot of the rampart suggests that it was connected with the outlying settlement.

Of the moveable material discovered on the site, the pottery is worth noting (specification No. 1–3). Altogether 3,675 fragments were found, this including 162 fragments of roasting pots, 37 fragments of hand-moulded, unturned pottery, 3,077 top-turned and 249 fully-turned, also 150 fragments of pottery, the production technique of which was undefinable.

The hand-moulded, none-turned pottery (figs. 16, 19) always occurred with top-turned pottery and sometimes with fully-turned. Small bowls and larger pots with weak profile forms, ovoid in shape were distinguished. This pottery is characteristic in its lack of ornament, inaccurate, primitive workmanship and the traces of moulding and smoothing on the walls.

Top-turned pottery (figs. 10–11, 15, 20–22) is represented by plain and decorated pots in the form of ovoid, weak profile, biconical and bulbous vessels. Such pottery is usually turned only on the edge and in exceptional cases on the neck or to the bend at the belly. Decorated pottery dominates in the whole collection of material, this being mostly combed ornamentation or in sporadic cases impressed patterns (fig. 23).

In both groups, decorated and plain, medium-sized pots are most frequent, those with a brim diameter of 15–20 cm, it being rare to find small or large vessels with brim diameters of 9–13 cm or 22–35 cm respectively. There are well- and badly-made pots in both groups.

Fully-turned pottery (figs. 7b, 15) occurred together with turned pottery in layers IIa and IIb in the rampart and also together with hand-moulded vessels. As only fragments have been preserved, it has been impossible to describe the shapes of the pots. The brims have diameters of 11–12 cm or 18–22 cm, are bent outwards and the necks are poorly accented. Altogether, this pottery is characterized by poor workmanship and irregular decoration, usually on the neck.

Another relic of interest is a two-segment glass bead, blown from colourless alkaline glass. Both segments are of irregular oval shape measuring 1.3 and 1.5 cm. This type of bead was imported into the country, but without technical analysis it is difficult to state whether it is west-European or from Russia.

The archeological material originating from the fortified settlement indicates, from the point of view of the character and populating on the one hand and developed form of fortification on the other, poorly developed social-economic relations in the settlement itself and its surroundings. The few traces of settling, also the stratigraphy which does not indicate stabilization in the settlement, suggest its short-term functioning. Simultaneously, these circumstances give rise to the con-

clusion that the stronghold fulfilled a secondary role in the early Middle Ages. This new material helps to sustain the conclusion put forward in the first report, that this stronghold was situated near a Pomeranian-Polish tribal border and was built in order to strengthen the tribal territorial border as the result of danger threatening from the consolidating Polish state.

After carrying out a comparative analysis with the nearby strongholds at Gruczno and Zamczysko, Topolno appears to have been a short-lived, poor stronghold, fulfilling the role of a border post and one which also protected the trade route along the Vistula. The stronghold's decline was at the end of the Xth or beginning of the XIth century as the result of burning and destruction of the rampart, may be during Polish-Pomeranian clashes as the result of Mieszko the First's political programme.